

להיות אישה ומנהיגה בישראל – גולדה כמקרה-מבחן

נויה רימלט*

ספרה המרתק ומעורר המחשבה של פנינה להב על גולדה מאיר **האישה היחידה בחדר**¹ מספק הזדמנות חשובה לדיון ביקורתי במעמדן של נשים במדינת-ישראל, אשר הכריזה עם הקמתה כי היא "תקיים שוויון זכויות חברתי גמור לכל אזרחיה בלי הבדל... מין".² גולדה, ראשת הממשלה הרביעית של ישראל, נולדה בסופה של המאה התשע-עשרה. כאשר נבחרה להחליף את לוי אשכול בתפקיד ראשת הממשלה, בשנת 1969, היא הייתה האישה השלישית בעולם, והראשונה בקרב המדינות המפותחות, שהגיעה למעמד זה.³ עובדה זו סימנה את ישראל כמדינה פורצת-דרך בקידום השוויון המגדרי. אולם בפועל גולדה הייתה חלק ממיתוס, שמאחוריו הסתתרה מציאות מטרידה של אי-שוויון מגדרי שאפיינה את ישראל למן הקמתה. גולדה הייתה האישה היחידה בממשלה שהיא עמדה בראשה, בכנסת ישראל כיהנו בסוף שנות השישים רק שמונה נשים, ולמן גולדה לא הצליחה שום אישה להיבחר לתפקיד ראשת ממשלה. להב עצמה הייתה אחת החוקרות הפמיניסטיות הראשונות שהצביעו, כבר בשנות השבעים, על הפער המתקיים בישראל בין מיתוס השוויון המגדרי לבין המציאות בפועל של הפליה נגד נשים והדרתן ממוקדי כוח.⁴ יתרה מזו, אף שחלפו כבר חמישים שנה מאז התפטרה גולדה מראשות הממשלה וירדה מהבמה הפוליטית, מצבו של השוויון המגדרי בישראל ממשיך להיות עגום, ובמדדים מסוימים הנוגעים בעוצמה פוליטית ובשוויון הזדמנויות בעבודה אף נסוגה ישראל לאחור בשנים האחרונות. המדינה שהתהדרה באישה מנהיגה כבר בסוף שנות השישים, הרבה לפני שאר המדינות המפותחות, משתרכת כיום אחרי חלק גדול ממדינות העולם, ורק לאחרונה דורגה במקום ה-76 בעולם על-פי מדד השוויון המגדרי של הפורום הכלכלי העולמי לשנת 2025.⁵ בקטגוריה הספציפית של העצמה פוליטית של נשים דירוגה העכשווי של ישראל הוא 104 בעולם.⁶

-
*	חברת סגל בפקולטה למשפטים, אוניברסיטת חיפה; מנהלת מייסדת משותפת של הפורום למשפט, מגדר ומדיניות חברתית.	
1	PNINA LAHAV, <i>THE ONLY WOMAN IN THE ROOM: GOLDA MEIR AND HER PATH TO POWER</i> (2022) (להלן: להב).	
2	הכרזה על הקמת מדינת ישראל, ע"ר התש"ח 1.	
3	שתי המדינות הראשונות בעולם שבהן נבחרו נשים לתפקיד של ראשות מדינה הן סרי-לנקה (לשעבר ציילון) והודו.	
4	Pnina Lahav, <i>The Status of Women in Israel—Myth and Reality</i> , 22 AM. J. COMPAR. L. 107 (1974).	
5	WORLD ECONOMIC FORUM, <i>GLOBAL GENDER GAP REPORT 2025</i> , 221–222 (2025), https://did.li/xi1rl .	
6	שם.	

ספרה של להב על גולדה מאיר אינו נוגע בהווה של אי-השוויון המגדרי בישראל, אלא מתמקד בעבר ומציג את סיפור חייה של גולדה מפריזמה מגדרית. הספר מאיר את האופנים המורכבים שבהם עובדת היותה אישה עיצבה את דרכה הפוליטית, השפיעה על יחסם של פוליטיקאים אחרים כלפיה ותרמה לדימוי הציבורי שלה. בכך הוא מחדד את מבני הכוח המגדריים אשר אפשרו לאישה המסוימת הזו להגיע לתפקיד ראשת הממשלה אך גם הבטיחו שימור מציאות של אי-שוויון מגדרי בישראל. ספרה של להב גם מצביע על המתח או הפרדוקס הלכאורי שבין הקשיים שגולדה עצמה חוותה כאישה לבין עמדותיה הלא-פמיניסטיות בהקשרים מסוימים ויחסה העוין לנשים אחרות. בהקשר זה גם צפה הדילמה הנוגעת בתרומתה של גולדה עצמה להנצחתו של אי-השוויון המגדרי בישראל.

ברשימה זו אני טוענת כי ספרה של להב מרים תרומה חשובה לשיח המחקרי על נשים בעמדות כוח במרחב הציבורי ועל האתגרים שהן נאלצות להתמודד עימם, החורגת מסיפור חייה של גולדה.⁷ כדי להבהיר טענה זו ולבססה, אני מפנה זקוק לשלושה היבטים מגדריים מרכזיים שחשוב לטעמי לגזור מהספר, ומשרטטת מסגרת רחבה יותר לדיון בכל אחד מהם. טענתי היא שהארת היבטים מגדריים אלו לא רק זורעת אור מורכב על דרכה הפוליטית של גולדה עצמה, אלא גם מסייעת בחידוד תובנות ביקורתיות עכשוויות ביחס לסוגיה של מנהיגות נשית, ומניחה תשתית הכרחית לדיון במצבו העכשווי של השוויון המגדרי בישראל. הנדבך הראשון בסיפור חייה של גולדה המחייב לטעמי תשומת-לב מיוחדת קשור לעובדה המודגשת כבר בכותרת ספרה של להב – גולדה הייתה "האישה היחידה בחדר" כמעט בכל תפקיד פוליטי שאותו מילאה. משמע, היא נאלצה לפלס את דרכה הפוליטית בעולם של גברים, שבו נשים השואפות לעמדות כוח חשופות לתרבות מיזוגינית עמוסה בסטראוטיפים שליליים ביחס לנשים ולנשיות, וכחלק ממנה הן גם מאמצות היבטים מרכזיים של תרבות זו על-מנת להרחיק את עצמן מדימויים מסורתיים של נשיות ולהבטיח את מקומן בעולם הגברים.

נדבך מגדרי משמעותי שני בסיפור חייה של גולדה שחשוב להתמקד בו נוגע בעשייתה הפוליטית של גולדה בהקשר של יחסי דת ומדינה ובתרומתה לעיצוב הסדרים משפטיים ומבני כוח פוליטיים שהעצימו את כוחה של הדת במרחב הציבורי, תוך פגיעה במעמדן של נשים. גולדה תמכה בחוק שיפוט בתי דין רבניים (נישואין וגירושין), התשי"ג–1953, שהעניק מונופול לזרם האורתודוקסי בניהול ענייני נישואים וגירושין של יהודים בישראל. בתפקידה כראשת ממשלה היא גם הובילה תיקון של חוק השבות שעיגן בו הגדרה דתית למונח

7 הבחירה ברשימה זו להתייחס לראשת הממשלה הרביעית של ישראל בשמה הפרטי "גולדה" – וזאת בניגוד להתייחסות הרווחת לראשי הממשלה הגברים, לפניה ואחריה, לפי שם משפחתם: בן-גוריון, שרת, אשכול, רבין וכולי – משקפת את האופן שבו גולדה מאיר הייתה מוכרת בשיח הציבורי בארץ ובעולם, הן בחייה וגם לאחר מותה. דוגמה עכשווית לכך היא הסרט GOLDA בכיכובה של הלן מירן, שיצא לאקרנים בשנת 2023. גם להב בספרה מכנה אותה כך. עם זאת, חשוב להכיר בהטיה המגדרית של התייחסות זו ובמשמעויות ההייררכיות העמוקות שלה. ההתייחסות לאישה מנהיגה בשמה הפרטי, בניגוד להתייחסות המקובלת למנהיגים גברים בשם משפחתם, יש בה משום הקטנה של האישה והנצחה סמויה של סדר מגדרי הייררכי. מבחינה זו, ההתייחסות לגולדה בשמה הפרטי ברשימה המבקשת לדון בקריירה של גולדה מנקודת-מבט פמיניסטית, מבטאת פרדוקס מסוים: מצד אחד, היא מחויבת-המציאות, שכן כך הייתה גולדה מוכרת; מצד אחר, היא מנציחה את ההקשר המגדרי הלא-שוויוני שחלק ממנו גובשה התייחסות זו מלכתחילה.

"יהודי", וכמו פטרוניה הפוליטיים הגברים, ובראשם בן-גוריון, היא הייתה מוכנה להקריב את עקרון השוויון המגדרי על מזבח שיקולים פוליטיים אחרים, שנתפסו חשובים יותר. בראייה לאחור, נראה שקשה להפריז בחשיבותם של הרגעים המכוננים הללו, שגולדה הייתה שותפה להם, מבחינת השפעתם השלילית הנמשכת על מצבו העגום של השוויון המגדרי בישראל.

לבסוף, נדבך משמעותי שלישי בסיפור חייה של גולדה שיש לו לטעמי חשיבות מיוחדת מפרספקטיבה מגדרית הוא האופן שבו חוויית החיים האישית שלה תרמה ליכולתה להבין את מציאות חייה המיוחדת של נשים בעולם של גברים, ואת הקשיים שהן נאלצות להתמודד עימם, אך לא הביאה אותה לידי גיבוש תודעה פמיניסטית. בהקשר זה אני מבקשת לשרטט הבחנה בין מה שאני מכנה "תודעה מגדרית" לתודעה פמיניסטית, ולאתגר את אלה – ולהב ביניהם – המייחסים לגולדה "קול פמיניסטי", גם אם באופן מוגבל.

שלושת החלקים הראשונים ברשימה מוקדשים לדיון בנדבכים המגדריים המרכזיים בסיפור חייה של גולדה שאני מבקשת להפנות אליהם זרקור, תוך התמקדות בכל נדבך בנפרד. חלקה האחרון של הרשימה – "במקום סיכום" – מצביע על האופן שבו הנדבכים המגדריים, שהם חלק בלתי-נפרד מסיפור חייה של גולדה מאיר, אינם ייחודיים בהכרח לתקופתה או לאישיותה, אלא יש להם חשיבות גם בהארת דילמות רחבות יותר של אי-שוויון מגדרי הממשיכות לאפיין את מדינת-ישראל. במיוחד אני מבקשת להמחיש כיצד נדבכים אלו מחדדים את התפקיד המורכב שנשים בעמדות כוח יכולות למלא בשימורם של מבני כוח פטריארכליים, אך גם את תרומתן האפשרית לערעורם.

א. המרוץ לצמרת בצילם של מבני כוח מגדריים – גולדה כקורבן של תרבות מיננית (סקסיסטית) וכסוכנת אפקטיבית שלה

גולדה נבחרה על-ידי הנהגת מפלגת העבודה להחליף את לוי אשכול בתפקיד ראשת הממשלה לאחר פטירתו מסרטן בפברואר 1969. ב-11 במרץ העניק לה הנשיא זלמן שזר את ההסמך להקמת ממשלה חדשה בראשותה, וב-17 במרץ היא הציגה את ממשלתה החדשה בכנסת וזכתה באמונה. להב מציינת כי בניגוד לדימוי הציבורי כאילו גולדה הייתה פשוטה זמנית בין הגנרלים יגאל אלון ומשה דיין, בפועל היא נתפסה במפלגה כמועמדת הטובה ביותר לתפקיד, וכמי שתוביל את המפלגה גם בבחירות לכנסת החמש-עשרה, שתוכננו להיערך בסוף שנת 1969.⁸ בגיל שבעים כבר היה לגולדה ניסיון משמעותי במילוי תפקידים בכירים רבים בזירה הפוליטית המקומית והבין-לאומית, היא הייתה נאמנה למפלגה ולערכיה, ונתפסה ככריזמטית יותר מאלון וכנאמנה יותר מדיין לממסד המפלגתי. עם זאת, מתברר כי הבחירה בה לא הייתה מובנת מאליה על רקע היקף התמיכה הציבורית בה, שהיה אפסי כמעט. בעוד שבתוך מפלגתה היא זכתה בתמיכה גורפת, הרוב המכריע בציבור העדיף מנהיג גבר שהוא גם איש צבא, ושיעורם של אלה שראו בה מועמדת ראויה לראשות הממשלה עמד על 3% בלבד.⁹ להב מוסיפה ומספרת כי השמועה אומרת שאשכול עצמו, אשר ידע שימיו

8 להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 205.

9 שם.

ספורים ושגולדה היא המועמדת הריאלית להחליפו, נשמע אומר בידיש ש"הקלפטע" כבר אינה יכולה לחכות לרגע שבו תיקרא להחליפו.¹⁰ המילה "קלפטע" בידיש היא גלגול של המילה הארמית "כלבתא", ומשמעותה העממית המקובלת היא אישה מרשעת, רכלנית ותככנית. למילה אין מקבילה גברית, והיא משקפת סטראוטיפ פוגעני רווח ביחס לנשים ולנשיות, שנשמע גם בשפות אחרות.¹¹ תיוגה של גולדה כ"קלפטע" לא היה חריג או יוצא דופן. כפי שלהב מצליחה להראות, תיוגים מיוזגיניים מהסוג הזה ליוו אותה לאורך דרכה הפוליטית. אשכול עצמו, בשנותיו כראש ממשלה, נהג לכנותה בידיש "המלכה", אולם ברגעי כעס התחלף המונח "מלכה" בכינוי "מכשיפה".¹² גם יריביה מרפ"י טענו לאורך השנים כי לגולדה יש יכולת לשנוא כפי שרק אישה מסוגלת.¹³ בדיון שנערך בכנסת לקראת השבעת הממשלה בראשותה הביע הרב יצחק מאיר לוי, נציג אגודת ישראל, את הסתייגותו המפורשת ממינויה של גולדה לתפקיד ראשת הממשלה והסביר:

האם בין כל חברי הכנסת לא יכלו למצוא אחד שיהיה מוכשר לקבל בשעת הדחק את התפקיד הזה? האם הדבר הוא באמת כל-כך לטובת המדינה? אנו רגילים ללמוד מדרכי הגויים, ולעיתים אף לעלות עליהם, ובכל זאת מבין 133 מדינות בעולם, רק הודו וצ'יילון מינו אשה לתפקיד ראש הממשלה. לבטח יהיו רבים בעולם, יהודים ולא-יהודים, אשר יביעו את תמיהונם על כך שדווקא עכשיו הבינו להעמיד אשה בראשות הממשלה. איני גם משוכנע שזה ירתיע את הערבים.¹⁴

חבר הכנסת החרדי לוי העדיף אפוא, "לטובת המדינה", לראות גבר "מוכשר" בראשות הממשלה ש"ירתיע את הערבים". בנימה אפולוגטית, המאפיינת לא פעם עמדות הלכתיות המנסות לטשטש את היבט ההפליה נגד נשים ביהדות,¹⁵ הוא הוסיף כי "...מי שידע ומתעמק ייווכח שאין מקום שמכבדים בו את האשה כמו בתורתנו הקדושה". אולם לצד זאת הוא הסביר כי אי-כשירותה של אישה לשמש בתפקיד של הנהגה הוא עיקרון הלכתי שאי-אפשר לערער אחריו, שכן "...הרמב"ם אומר במפורש: אין מעמידין אשה למלכות, שנאמר עליך מלך ולא מלכה, וכל משימות שבישראל אין ממנים בהן אלא איש".¹⁶ גיוסם של טעמים דתיים הלכתיים כבסיס להתנגדות למינויה של גולדה לתפקיד ראשת הממשלה לא היה חדש. ארבע-עשרה שנים קודם לכן, בשנת 1955, הכשילו הסיעות הדתיות את בחירתה של גולדה לראשות עיריית תל-אביב, בנימוק שאסור שאישה תהיה במעמד של שורה על גברים.¹⁷ עם זאת, ההתנגדות לגולדה על בסיס עמדות מיניות לא הייתה ייחודית לסיעות הדתיות. גם חבר הכנסת מן השמאל אורי אבנרי, שעמד בראש רשימה חדשה "העולם הזה – כוח

10 שם, בעמ' 206.

11 המקבילה באנגלית היא bitch. ראו [https://en.wikipedia.org/wiki/Bitch_\(slang\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Bitch_(slang)).

12 להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 199.

13 שם.

14 ד"כ 1969.3.17, 1958.

15 לניתוח מאיר-עיניים של השיח הדתי האפולוגטי ביחס למעמד האישה ביהדות ראו עינת רמון "לאומיות, עמימות מוסרית ואפולוגטיקה דתית" פלילים י 327 (2001).

16 ד"כ 1969.3.17, 1958–1959.

17 יוסי גולדשטיין גולדה: ביוגרפיה 340–341 (2012).

חדש" והיה גם העורך המייסד של השבועון **העולם הזה**, היה שותף לעמדה שהעובדה שגולדה היא אישה פוגעת בהתאמתה לתפקיד ראשת הממשלה. לאחר פטירתו של אשכול, ועוד בטרם הכריזה הנהגת המפלגה על הבחירה בגולדה כמי שתחליף אותו, פרסם אבנרי **בעולם הזה** מאמר שכותרת-המשנה הראשונה בו היא "גולדה: אשה היודעת לשנוא", ובו שרטט מאפיינים לדמותה של המועמדת לראשות הממשלה:

גולדה מאיר היא אשה חזקה ועקשנית... היא מקובלת על כל חלקי המימסד, המכבדים אותה. אולם כבוד זה אינו מלווה באהבה. הרוב מסכימים בסתר עם הגדרתו של דויד בן-גוריון, שאמר לא מכבר כי גולדה אכולת שינאה, ששינאתה מעבירה אותה לא פעם על דעתה. גולדה שונאת כל מי שאינו מסכים עימה, ומבחינה זו היא מכניסה לחיים המדיניים תכונה נשית מובהקת... היא בוגרת סמינר למורות, וסיגנון נאומיה מתאים למורה או לגננת.¹⁸

שבוע לאחר-מכן דיווח אבנרי על ההצבעה הרשמית במרכז המפלגה שבה זכתה מועמדותה של גולדה לראשות הממשלה בתמיכתם של רוב הנוכחים. הפעם הכותרת הייתה "דימעה של אישה", ובגוף הכתבה תיאר אבנרי את הדמעות שגולדה הזילה בעת ההצבעה כעניין המבטא את "ההתרגשות הנשית הטיבעית".¹⁹ אם כן, גם לאחר שנים ארוכות שבהן מילאה תפקידי-מפתח בפוליטיקה הישראלית, יריביה וגם תומכיה המשיכו לצייר את דמותה באמצעות סטראוטיפים פטריארכליים. גולדה סומנה לא רק כשונה מגברים, אלא גם כמי שמביאה איתה למרחב הציבורי מערך של תכונות נשיות שליליות בעיקרן, ההופכות נשים לכשירות פחות ונחותות מגברים בכל מה שנוגע בתפקידי הובלה ומנהיגות.

זאת ועוד, תפיסות אלו ליוו את גולדה מיום שעמדה על דעתה, כפי שלהב מדגישה. אחד המאבקים הראשונים שהיא נאלצה לנהל, כבר כנערה, היה נגד הוריה, ובמיוחד נגד אמה, שדרשה ממנה להפסיק את לימודיה בבית-הספר ולרכוש הכשרה מקצועית כמזכירה וקלדנית, על-מנת שתוכל לעסוק במקצוע ההולם נשים.²⁰ אביה, שתמך בתוכנית של אמה, הסביר לה שזה לא משתלם להיות חכמה מדי ושגברים אינם אוהבים נשים חכמות.²¹ בזכרונותיה סיפרה גולדה כיצד הודיעה בבכי להוריה שהיא מעדיפה למות ולא לבלות את ימיה רכונה מעל מכונת כתיבה במשרד אפלולי ומלוכלך.²² חלומה בנעוריה היה לסיים בית-ספר תיכון וללכת לקולג' ללמוד הוראה – חלום שלא היה מובן מאליו למי שנולדה בסוף המאה התשע-עשרה וגדלה במשפחה מסורתית ודלת אמצעים. כדי להגשים חלום זה, היא ברחה מהבית בגיל ארבע-עשרה לפרק-זמן מסוים ועברה להתגורר עם אחותה בדנוור, עד שהוריה התרצו והעניקו לה את החופש לבחור במסלול החיים שהיא חפצה בו.²³

18 אורי אבנרי "מדריך שימושי לאזור (שאינו שואל אותו): הראשים" **העולם הזה** 1969.6.3, 13.

19 "דימעה של אישה" **העולם הזה** 1969.12.3, 16.

20 להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 20.

21 שם, בעמ' 21.

22 שם, בעמ' 20.

23 שם, בעמ' 21–22 ו-28.

אולם, למרות החוויות המעצבות הללו, גולדה לא פיתחה תודעה פמיניסטית ולא גילתה סולידריות כלפי נשים אחרות. לאורך השנים ובהקשרים שונים היא הביעה עוינות לרעיונות פמיניסטיים וגם לנשים אחרות. אומנם, בעצם המרוץ הנחוש שלה להגיע לעמדת כוח פוליטית במרחב הציבורי, היא אתגרה תפיסות פטריארכליות רווחות בכל הנוגע ביכולותיהן של נשים, בכישוריהן ובשאפתנותן, אבל בה־בעת, בהתנהלותה ובאמירותיה, היא גם נתנה ביטוי לתפיסות אלו וכך הייתה שותפה להנצחתם של מבני כוח מגדריים. דוגמה מרתקת אחת, שלהב דנה בה, היא האחריות לעבודת המטבח שגולדה נטלה על עצמה בחדווה כאשר היא ומוריס בעלה הצטרפו לקיבוץ מרחביה זמן קצר לאחר שהגיעו לפלשתינה מארצות־הברית בשנות העשרים של המאה הקודמת. למרות המחויבות המוצהרת לעקרונות של סוציאליזם ושוויון, בקיבוץ מרחביה, כמו בקיבוצים רבים אחרים, נאכפה חלוקת עבודה מסורתית על בסיס מגדר, שכחלק ממנה נותבו הנשים לעבודות המטבח ואילו הגברים עסקו בעבודות הכרוכות במאמץ פיזי משמעותי יותר, כגון חקלאות ובניין, שנתפסו גם כבעלות ערך רב יותר מבחינת תרומתן לקולקטיב הקיבוצי ולמימוש החזון הציוני. חברות קיבוץ רבות התרעמו על המקום ה"נשי" שהוקצה להן, אבל לא גולדה. עם הגעתה לקיבוץ היא תמכה דווקא בעיקרון של העמסת מטלות המטבח בעיקר על נשים, הכריזה כי זוהי תרומה ראויה לקולקטיב כמו כל עבודה אחרת בקיבוץ, והתנדבה לספק דוגמה אישית בהקשר זה.²⁴ יתרה מזו, כדרכה הפרגמטית, שהייתה תמיד מוכוונת־עשייה, היא הפכה את עבודת המטבח לפרויקט, שכחלק ממנו נהיה התפריט בחדר האוכל מגוון, מושקע וטעים יותר. תרומה נשית זו למאמץ הקיבוצי סימנה אותה כבר בתחילת דרכה בקיבוץ מרחביה כחברה בולטת, יצרה קואליציה סמויה בינה לבין החברים הגברים, וסללה את בחירתה לנציגת הקיבוץ בוועידה השנייה של ההסתדרות בינואר 1923.²⁵

בוועידת ההסתדרות, שבה קיבלה את ההזדמנות הראשונה להשמיע קול ולהשתתף בפוליטיקה המקומית, היא הצטרפה שוב למחנה הגברים. כאשר התעורר דיון ביחס לצורך בייצוג ארגוני נפרד של נשים עובדות בתוך ההסתדרות, היא צידדה בעמדת הממסד הגברי, שהתנגד לארגון נפרד של פועלות. מול גולדה והממסד הגברי של ההסתדרות ניצבה בוויכוח הזה עדה פישמן מימון, שהקימה בשנת 1921 את ארגון מועצת הפועלות כזרוע הארגונית של תנועת הפועלות בתוך ההסתדרות. פישמן מימון, בת דורה של גולדה, הייתה אישה פורצת־דרך, אולי אף יותר מגולדה עצמה. היא הייתה דתייה שנהייתה לסופרגיסטית ולפעילה אמיצה ועקיבה במאבק לשוויון זכויות לנשים ביישוב היהודי בארץ־ישראל.²⁶ פישמן מימון נמנתה עם האגף הרדיקלי בתנועת הפועלות, שלא סמך על כך שההסתדרות, אשר נשלטה על־ידי גברים, תדאג באופן ראוי לענייני הנשים. דפנה יזרעאלי, שכתבה על ההיסטוריה של תנועת הפועלות בפלשתינה, הסבירה בהקשר זה כי המהלך של הקמת מועצת הפועלות שיזמה פישמן מימון נועד להביא לידי הקמתו של ארגון נשים נפרד וחזק, שיהיה בעל עמדת כוח מול מנהיגי ההסתדרות.²⁷ שאיפתה הייתה להבטיח לארגון מועצת הפועלות

24 שם, בעמ' 62–64.

25 להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 67.

26 לסיפור חייה של פישמן מימון ראו בת-שבע מרגלית שטרן **מהפכנית – עדה פישמן מימון: סיפור חיים** (2018).

27 Dafna Izraeli, *The Zionist Women's Movement in Palestine, 1911–1927: A Sociological Analysis*, 7 SIGNS 87 (1981). לגרסה העברית של המאמר ראו דפנה יזרעאלי "תנועת הפועלות

חופש מהתערבות ופיקוח מפלגתיים, על-מנת שיוכל לנקוט יוזמות עצמאיות לצורך הבטחת שוויון הזדמנויות בהכשרה מקצועית ובתעסוקה לאישה הפועלת. קיום ארגון נשים שאינו כפוף לשליטה מפלגתית עמד בניגוד לאינטרסים של מנהיגי תנועת אחדות העבודה, ובראשם דוד בן-גוריון, אשר חששו כי נטיות בדלניות בקרב קבוצות-עניין מסוימות יגרמו לבזבוז משאבים ויחלישו את הסתדרות העובדים הכללית בארץ-ישראל שזה עתה הוקמה.²⁸ בן-גוריון נתן ביטוי לעמדה זו בדין-וחשבון שהגיש לוועידה השנייה של ההסתדרות, שבו כתב כי "עצם קיומו וצורך קיומו של מוסד מיוחד בתוכנו בצורת מועצת הפועלות לשם הגנת האינטרסים של הפועלות, אינו מוסיף לנו כבוד".²⁹ בדבריו לפני צירי הוועידה הוא הפציר בחברי הוועידה להתנגד ליוזמה של פישמן מימון, והסביר: "אין בתוכנו הסתדרות מיוחדת של פועלות, ואין צורך בהסתדרות מיוחדת זו, אבל לא נוכל להתעלם מהאמת המרה, שהשוויון ביחס לאישה המקובל אצלנו כמושכל ראשון, אינו אלא פורמלי".³⁰ משמע, לצד ההתנגדות להקמתה של התארגנות עצמאית של פועלות, העמדה המוצהרת של אחדות העבודה הייתה הכרה בצרכים ובאינטרסים של הנשים והבטחה להגן עליהם במסגרת הארגון הכללי של ההסתדרות. גולדה, שהשתתפה כאמור בוועידה זו בפעם הראשונה כנציגה של קיבוץ מרחביה, הדדה את העמדה הזו בדבריה לפני צירי הוועידה:

בשאלת הפועלות, עובדה מעציבה ומחפירה היא כי הוכרחנו ליצור ארגון מיוחד לענייני הפועלות, את מועצת הפועלות. הוועידה צריכה ליצור את התנאים מתאימים לעבודת הפועלות באופן שלא נצטרך עוד למוסד המיוחד ונבטלהו.³¹

להב, אשר דנה באירוע זה ועומדת על משמעותו הרחבה מבחינת הקריירה הפוליטית של גולדה, מציינת כי בעוד שפישמן מימון סימנה את עצמה כעושת הצרות המקצועית בקרב צמרת המפלגה, גולדה הציבה חלופה נשית מתונה, שאפשרה לבן-גוריון ולמנהיגי המפלגה האחרים להציג את עצמם כמי שדואגים לאינטרסים של נשים בתוך הממסד המפלגתי וכחלק ממנו. היא מוסיפה וקובעת כי אף שהיה בוודאי ממד של אותנטיות בנאמנות שביטאה גולדה כלפי צמרת המפלגה, קשה לא להכיר גם בכך שעמדה זו העידה על חושים פוליטיים מחודדים ויכולת להתחבר לבעלי הכוח.³²

אם כן, בצומת הדרכים שבו החלה הקריירה הפוליטית של גולדה לעלות על דרך-המלך היא בחרה במופגן למצב את עצמה רחוק מנשים פמיניסטיות כעדה פישמן מימון. עובדה זו

בארץ-ישראל מראשיתה עד 1927 "קתדרה – לתולדות ארץ-ישראל ויישובה", 32, 109 (1984).
ראו גם להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 86.

28 ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל נוסדה בשנת 1920 על-ידי תנועות וארגונים יהודיים סוציאליסטיים שפעלו בפלשתינה באותן שנים – אחדות העבודה, הפועל הצעיר, החלוצים העולים החדשים, מפלגת פועלים סוציאליסטית עברית, המפלגה הקומוניסטית, ועוד כמה רשימות קטנות אחרות. המטרה הייתה לאגד את כל העובדים היהודים בארץ-ישראל תחת ארגון-גג משותף אחד.

29 הוועידה השנייה של ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בארץ-ישראל, תרפ"ג–1923 22 (התשכ"ח).

30 שם, בעמ' 26.

31 שם, בעמ' 49. ראו גם אצל להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 87.

32 שם, בעמ' 67–68.

אינה טריוויאלית. ההתרחקות המוצהרת מרעיונות פמיניסטיים, אשר לוותה לעיתים גם בהדהוד של עמדות סטראוטיפיות ביחס לנשים ולנשיות ובעיונות כלפי נשים אחרות, היא כאמור נדבך מרכזי בסיפור חייה של גולדה, והיא ללא ספק אחד הגורמים שתורמו להצלחתה הפוליטית. יתרה מזו, דומה שהשוואה בין מסלול הקריירה הפוליטית שלה לבין זה של פישמן מימון היא מאירת-עיניים. היא מחדדת את מבני הכוח המגדריים שעיצבו את התודעה המגדרית של גולדה ואת יחסה לסוגיות פמיניסטיות ולנשים אחרות, וממחישה כי בעולם הגברי שבו חתרה אישה חזקה ושפנתית כגולדה להגיע לעמדת כוח פוליטית, שיתוף-פעולה עם התרבות הפטריארכלית היה למעשה בגדר הכרח.

בשנת 1927, ארבע שנים לאחר שדרך כוכבה של גולדה לראשונה בוועידת ההסתדרות השנייה, הציע לה דוד רמז – מראשי אחדות העבודה ואחד האנשים החזקים בהסתדרות – לשמש מזכירת מועצת הפועלות. שנה קודם לכן התפטרה פישמן מימון מהתפקיד, לאחר שורה של מאבקים ועימותים מול ראשי ההסתדרות שהתמקדו בהעלאת שיעור ייצוג נשים במוסדות הארגון, בהרחבת מערך ההעסקה שלהן בעבודות יצרניות ובתמיכה במשקי פועלות שיכשירו נשים לעבודה חקלאית.³³ מאבקים אלו, כמו-גם סגנונה הבוטה והביקורתי של פישמן מימון כלפי הממסד המפלגתי, הולידו גם טענות אישיות ביחס לסגנון הניהול שלה מצד חברות אחרות במועצות הפועלות.³⁴ החלפתה של פישמן מימון הפמיניסטית הרדיקלית – אשר הקימה את מועצת הפועלות כדי לערער את מבני הכוח המגדריים בתוך ההסתדרות ולתת לנשים מקום ראוי בקידום הפרויקט הציוני – בגולדה, שנתמכה על-ידי הממסד הגברי במפלגה, הייתה יותר מסמלית. היה בכך ביטוי לחילופי דורות בתוך תנועת הנשים, כאשר דור המנהיגות שהעמידו את קידום השוויון המגדרי בראש סדר העדיפויות שלהן פינה את מקומו לנשים מנהיגות מסוגה של גולדה, אשר העניקו עדיפות לאינטרסים של המפלגה על האינטרסים של נשים כקבוצה.³⁵ עם זאת, גם אישה כגולדה, אשר בניגוד לפישמן מימון הפגינה נאמנות מוחלטת לממסד המפלגתי, נאלצה להסתפק בתחילת הדרך בתפקיד "נשי" מובהק. בסופו של יום, וכפי שלהב מצינת, גם פטרוניה הפוליטיים לא ראו בה מועמדת לתפקיד "גברי" אחר במנגנון המפלגתי.³⁶ המכשולים הפטריארכליים שניצבו בדרך של נשים שביקשו לעצמן עמדת כוח והשפעה במרחב הציבורי באותן שנים לא היו שמורים אפוא רק לאלה שאתגרו את הממסד הגברי, אולם אי-אפשר להתעלם מההבדל המשמעותי בין גולדה לפישמן מימון בהקשר זה.

לאחר פרישתה מתפקיד מזכירת מועצת הפועלות, הקימה פישמן מימון, בשנת 1930, את משק הפועלות "עיינות". הקמת המשק הייתה חלק ממימוש החזון של פישמן מימון ושל מנהיגות אחרות של תנועת הפועלות – כגון חנה מייזל, רחל ינאית בן-צבי וחנה צ'זיק – להקים משקי פועלות, שייתנו מענה לקשיים המיוחדים שחוו החלוצות של העליות הראשונות כאשר ניסו להשתלב כעובדות בענפי החקלאות, שבהם הדומיננטיות הגברית הייתה מוחלטת כמעט.³⁷ לאחר הקמת המדינה נבחרה פישמן מימון לכהן כחברת כנסת

33 מרגלית שטרן, לעיל ה"ש 26, בעמ' 191–193.

34 שם.

35 יזרעאלי, לעיל ה"ש 27, בעמ' 139.

36 להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 89.

37 ראו "משק הפועלות בעיינות" הארכיון הציוני המרכזי <https://did.li/Rts6q>.

מטעם מפא"י בכנסות הראשונה והשנייה. היא המשיכה להשמיע קול פמיניסטי צלול גם בכנסת, והתעמתה לא פעם עם חברי המפלגות הדתיות, ביניהם אחיה הרב יהודה לייב מימון, בסוגיות המצויות בממשק שבין דת לשוויון מגדרי, כגון גיוס נשים לצבא, גיל הנישואים וסמכויותיהם של בתי-הדין הרבניים.³⁸ למרות זאת, ולמעשה נראה שדווקא בשל כך, היא הודרה מרשימת מועמדי המפלגה לכנסת השלישית. בן-גוריון, שעמד בשנת 1955 בראש ועדת המינויים של המפלגה, החליט לשבצה במקום לא-ריאלי ברשימה, ובכך הביא את הקריירה הפוליטית שלה לידי סיום. האישה הפמיניסטית, שלא היססה לחלוק על מנהיגותו של בן-גוריון ולבקרה כבר בראשית הדרך, שילמה בסופו של דבר את המחיר – בן-גוריון בא עימה חשבון, גם אם לא הודה בכך, ונפרע ממנה על האתגרים שהציבה למנהיגותו לאורך הדרך.³⁹

בשנת 1955, כאשר פישמן מימון סיימה את דרכה הפוליטית, הקריירה של גולדה כבר הייתה בנסיקה. גולדה נבחרה למועצת העם, שפעלה כמועצת המדינה הזמנית עד לבחירות לכנסת שנערכו בשנת 1949, והייתה אחת משתי נשים בלבד שחתמו על מגילת העצמאות. היא נבחרה לאספה המכוננת, שנהפכה לכנסת הראשונה, ולאחר-מכן מונתה לתפקיד שרת העבודה והביטוח הלאומי בממשלה הנבחרת – תפקיד שאותו מילאה שבע שנים, עד למינויה לשרת החוץ בשנת 1956. גולדה הייתה האישה היחידה שמונתה לתפקיד של שרה בכל הממשלות שכהנו בישראל עד לשנת 1974. אפילו בממשלה שהיא עצמה עמדה בראשה במשך חמש שנים היא לא מינתה שום אישה לתפקיד שרה, אף שמפלגת המערך בראשותה זכתה בכמעט מחצית המושבים בכנסת (56 מנדטים) בבחירות שנערכו בשנת 1969, ורוב הנשים שכהנו בכנסת בתקופה זו היו ממפלגתה שלה.⁴⁰

אם כן, אף שגולדה נאלצה לפלס את דרכה לצמרת בעולם גברי ולהתמודד עם תרבות מיננית, אשר כחלק ממנה הודרו נשים מעמדות כוח על בסיס תפיסות סטראוטיפיות בדבר מהותן השונה ואי-התאמתן לתפקידי פיקוד והנהגה, היא עצמה לא עשתה מאמץ לשבור את תקרת הזכוכית הפטריארכלית ולקדם נשים אחרות לעמדות כוח. למעשה, היא אף נאבקה בנשים חזקות אחרות וניסתה למנוע מהן הגעה לעמדות כוח. הדוגמה הבולטת לכך, שלהב דנה בה באריכות, היא זו של שולמית אלוני, שנבחרה לראשונה לכנסת בשנת 1965 במסגרת רשימת המערך.⁴¹ אלוני, שהייתה צעירה מגולדה בעשרים ותשע שנים, הייתה בעלת השכלה משפטית ותודעה פמיניסטית, והיא התבלטה במהרה בכנסת השישית כלוחמת רהוטה וקולנית למען עיגונן של זכויות-היסוד של הפרט בחקיקה ולמען קידום העיקרון של הפרדת דת ומדינה. העוינות בינה לבין גולדה הייתה הדדית, אולם גולדה הייתה בעמדת כוח שונה בתכלית מזו של אלוני. לאחר קדנציה אחת של אלוני בכנסת החליטה גולדה להיפטר ממנה. בשנת 1969, כאשר גולדה כיהנה כמזכ"לית המפלגה וכמועמדת שלה לראשות הממשלה

38 לדיון מפורט בפועלה של פישמן מימון בכנסת בסוגיות אלו ראו מרגלית שטרן, לעיל ה"ש 26, בעמ' 449–466 ו-470–476.

39 שם, בעמ' 481.

40 הכנסת השביעית כיהנה מנובמבר 1969 ועד לינואר 1974. הנשים שכהנו בכנסת בתקופה זו היו שושנה ארבלי-אלמוזלינו, מטילדה גז, חייקה גרוסמן, זינה הרמן, גולדה מאיר ועדה פיינברג-סירני מהמערך, וכן אסתר רזיאל-נאור מהליכוד וטובה סנהדראי מהמפד"ל. ראו "נשים בכנסת" אתר הכנסת <https://did.li/G2OZH>.

41 ראו להב, לעיל ה"ש 1, בפרק 22 וגם בחלקים מפרק 23.

והייתה אחראית לגיבוש רשימת המועמדים לכנסת, היא דחקה את אלוני לתחתית הרשימה, וכך הבטיחה שלא תיבחר לכהונה נוספת כחברת כנסת מטעם המערך.⁴² כפי שלהב מציינת, היה דמיון רב בין המהלך שהובילה גולדה להדרתה של אלוני מהכנסת לבין המהלך שהוביל בן-גוריון בשנת 1955 לסיום הקריירה הפוליטית של פישמן מימון.⁴³ אולם אלוני, בניגוד לפישמן מימון, לא ויתרה. לאחר שהודרה גם מרשימת המפלגה שגובשה בסוף שנת 1973, היא הקימה מפלגה עצמאית בשם "התנועה לזכויות האזרח", ובמסגרתה הצליחה להיבחר שוב לכנסת. גולדה, מצידה, המשיכה לעשות כל מאמץ לפגוע בקריירה הפוליטית של אלוני ולסכל את קידומה לתפקידים מפתח.

בחודש אפריל 1974, לאחר פרסום דוח הביניים של ועדת אגרנט, התפטרה גולדה מתפקידה כראשת ממשלה, ומרכז המפלגה בחר ביצחק רבין למלא את מקומה. רבין החליט לצרף את אלוני לממשלה ולמנותה לתפקיד של שרה ללא תיק. הייתה זו הפעם הראשונה למן הקמת המדינה שאישה נוספת, חוץ מגולדה מאיר, קיבלה את ההזדמנות לכהן בתפקיד של שרה בממשלה. למרות זאת הייתה גולדה נחושה לסכל את המינוי.⁴⁴ בישיבת מרכז המפלגה שהתכנסה כדי לאשר את הרכב ממשלתו החדשה של רבין, הניחה גולדה הצעה לסדר-היום לא לאשר את מינויה של אלוני, אולם יושב-ראש הישיבה בחר להתעלם מההצעה ולא להעלותה לדיון. בתגובה עזבה גולדה בזעם את הישיבה.⁴⁵ נסיונה למנוע את מינויה של אישה חזקה אחרת לתפקיד שרה היה למעשה האקורד האחרון בקריירה הפוליטית ארוכת-השנים שלה, וסימן את ירידתה הסופית מהבמה הפוליטית.

ממרחק של זמן דומה שהמשמעות המגדרית של האירוע הזה מתחדדת. היא נותנת ביטוי עוצמתי ליחסה העוין של גולדה כלפי נשים חזקות אחרות, וגם מאירה את האופן שבו נשים שהצליחו לסלול את דרכן לצמרת יכולות לתרום לחיזוקם של אותם מבני כוח מגדריים שעמדו בדרכן שלהן. יתרה מזו, בהקשר זה קשה להתעלם מכך שגם אלוני, שהייתה צעירה מגולדה בכמעט שלושה עשורים והייתה בעלת תודעה פמיניסטית מוצקה ומוצהרת, לא הייתה חפה לגמרי מדפוס ההתנהגות הזה. דוגמה מתועדת אחת היא מערכת היחסים העוינת ורדיונית העימותים שהייתה לה עם הפעילה הפמיניסטית מרשה פרידמן, אשר נבחרה לכנסת בשנת 1973 כחלק מהמפלגה החדשה שהקימה אלוני. פרידמן הייתה נציגתה של התנועה הפמיניסטית, שהחלה להתגבש בסוף שנות השישים בישראל. הכללתה במקום השלישי ברשימת המועמדים לכנסת של המפלגה החדשה הייתה חלק מהמאמץ של אלוני לגייס תמיכה למפלגתה החדשה ולהבטיח את התגייסותה של תנועת הנשים למען בחירתה לכנסת. בספרה האוטוביוגרפי פרידמן דנה באריכות במערכת היחסים המורכבת שהייתה לה עם אלוני מהרגע הראשון שבו נפגשו. היא מציינת כי העוינות של אלוני כלפיה הייתה מיידית, וכי לא פעם היא חשה בבוז שלה כלפיה.⁴⁶ היא גם מוסיפה וטוענת כי אילו אחת מהן או שתיהן היו גברים, מערכת היחסים ביניהם הייתה שונה בתכלית, ותוהה אם אלוני ראתה בה יריבה פוטנציאלית, שיש להתייחס אליה כפי שגולדה התייחסה לאלוני עצמה.⁴⁷ להב, חשוב

42 שם, בעמ' 231.

43 שם.

44 שם, בעמ' 232–233.

45 שם, בעמ' 233.

46 מרשה פרידמן **גולה בארץ המובטחת** 56–57 (מירי קרסין מתרגמת 1991).

47 שם בעמ' 153.

לציין, אינה דנה בספרה במערכת היחסים בין אלוני לפרידמן, שהרי הספר מתמקד בגולדה. עם זאת, היא מאירה נקודות דמיון אחרות בין גולדה לאלוני, ומציינת, למשל, כי שתיהן העדיפו את חברתם של גברים אינטלקטואלים.⁴⁸ בהקשר זה מתחדדת אפוא התובנה שאת ההתנהלות של גולדה בסוגיות מגדריות ואת יחסה לנשים חזקות אחרות יש לבחון ולנתח לא רק בפריזמה אישית, אלא גם בפריזמה מערכתית, המשווה בין גולדה לבין נשים חזקות אחרות ומביאה בכלל חשבון את העולם הפטריארכלי שבתוכו היא נאלצה לפלס את דרכה לצמרת.

תמצית מזוקקת של מורכבות יחסה של גולדה לרעיונות פמיניסטיים ולנשים אחרות אפשר למצוא בריאיון מקיף שנתנה לעיתונאית האיטלקייה אוריאנה פלאצי באוקטובר 1972. גולדה, שהייתה אז ראשת ממשלה ותיקה יחסית, בשנתה השלישית בתפקיד, נשאלה על אמרתו הידועה של ראש הממשלה דוד בן-גוריון, שכונה אותה "הגבר היחיד בממשלה". היא השיבה כי זו אמירה שתמיד גרמה לה אי-נוחות, משום שעולה ממנה לכאורה שעדיף להיות גבר, ולא אישה, וזוהי הנחה שהיא אינה מוכנה לקבל. היא הציעה לנסח מחדש את אמרתו של בן-גוריון ככזו שהייתה צריכה לבטא את הרעיון ש"הגברים בממשלה אינם נופלים ביכולותיהם מגולדה".⁴⁹ פלאצי נאחזה בהמשגה החלופית שגולדה הציעה ביחס להערכת יכולותיה בהשוואה לאלה של הגברים סביבה, ואמרה לגולדה כי זוהי המשגה שהנשים העומדות בחזית המאבק לשחרור האישה יאמצו בשמחה. גולדה, שהופתעה בעליל מהחיבור שפלאצי שרטטה בינה לבין נשים שהן פמיניסטיות מוצהרות, איבדה את הטון השקול שבו שוחחה עימה עד לאותו רגע והשיבה נסערת: "האם את מתכוונת לנשים המשוגעות ששורפות חזיות, מתהלכות פרוצות ושונאות גברים? הן משוגעות, משוגעות. אבל איך אפשר לקבל נשים משוגעות כאלה שחושבות שזה חוסר מזל להיכנס להיריון ואסון להביא ילדים לעולם?"⁵⁰

להב מקדישה בספרה פרק שלם לריאיון עם פלאצי, ולא בכדי. מדובר במסמך חשוב המחדד את הפרספקטיבה המגדרית, שבלעדיה אי-אפשר להעריך את מלוא ההיבטים של הקריירה הפוליטית של גולדה. לצד הדווד של תפיסות תרבותיות שליליות רווחות המתייגות את הפמיניזם כעניין רדיקלי, שבמרכזו שרפת חזיות, שנאת גברים והתנערות עקרונית מתפקידי האמהות, גולדה גם ערערה על עצם הטענה הפמיניסטית ביחס להפלייתן של נשים בחברה, והדגישה כי היא עצמה מעולם לא חוותה הפליה. כחלק מנרטיב שני זה היא הוסיפה והסבירה: "חייתי ועבדתי עם גברים כל חיי. אולם עובדת היותי אישה מעולם – אני חוזרת, מעולם – לא היוותה לי מכשול. היא מעולם לא גרמה לי אי-נוחות או יצרה אצלי תסביך נחיתות. מאז ומעולם גברים היו טובים אליי".⁵¹ שתי תמות אלו, שגולדה נתנה להן ביטוי גם בבימות אחרות ובהקשרים אחרים,⁵² מחדדות אם כן את האופן שבו בתפיסותיה המוצהרות

48 להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 230.

49 שם, בעמ' 224.

50 שם, בעמ' 225.

51 שם, בעמ' 226.

52 לדיון רחב יותר בתמות האלה ובבימות השונות שבהן גולדה נתנה להן ביטוי ראו צבי טריגר "מעולם לא הצטרפתי לתנועה לזכויות נשים": גולדה מאיר וראשית תנועת הנשים הארץ ישראלית "חוקה אחת ומשפט אחד לאיש ולאשה": נשים, זכויות ומשפט בתקופת המנדט 293,

גולדה לא רק התנערה באופן אישי מזיהוי עם רעיונות פמיניסטיים, אלא גם ערערה על תוקפם באמצעות שכתוב סיפורה האישי. כחלק משכתוב זה נמחקה ההיסטוריה המוקדמת שלה כנערה, אשר נאלצה להיאבק על זכותה למימוש עצמי ולשוויון הזדמנויות, וגם ההיסטוריה המאוחרת שלה, שכחלק ממנה היא כונתה "קלפטע" ו"מכשייפה" גם כאשר כבר הייתה פוליטיקאית בעלת רקורד מרשים של עשייה.

ב. דת, מגדר ומדינה

עם הקמתה אימצה מדינת-ישראל את ההסדר המנדטורי שהעניק סמכות שיפוט ייחודית בענייני מעמד אישי – ובכלל זה נישואים וגירושים – לבתי-הדין של הקהילות הדתיות השונות.⁵³ מידת המחויבות העקרונית של המדינה הצעירה לשימורו של הסדר זה, על ההשלכות שיש לו על מעמדן של נשים, עלתה לראשונה לדיון בכנסת בשנת 1951 במסגרת חקיקתו של חוק שיווי זכויות האשה, התשי"א–1951. החוק נועד לתת תוקף מפורש לעיקרון של שוויון האשה שעוגן במגילת העצמאות ונכלל גם בקווי-היסוד של הממשלה הנבחרת הראשונה.⁵⁴ בסעיף 1 לחוק נקבע באופן חגיגי כי "דין אחד יהיה לאשה ולאיש לכל פעולה משפטית; וכל הוראת חוק המפלה לרעה את האשה, באשר היא אשה, לכל פעולה משפטית – אין נוהגים לפיה". עם זאת, לצידו של סעיף זה נקבע גם כי "אין חוק זה בא לפגוע בדיני איסור והיתר לנישואין ולגירושים".⁵⁵ לצד הבטחה כללית של שוויון על בסיס מין, המטרה הייתה אפוא לשמר את הכפפתם של יהודים ובני דתות אחרות לדין הדתי בענייני נישואים וגירושים, וזאת אף שהפליה לרעה של נשים היא חלק בלתי-נפרד מדין זה. שר המשפטים דאז פנחס רוזן הסביר בעת הצגת הצעת החוק לקריאה הראשונה:

...החוק המוצע על-ידי הממשלה אינו בא לעקור הרים ממקומם, לבטל או לפסול מנהגים ונוהגים מקודשים... מאחר שענייני הנישואים והגטין הם בסמכותם הבלעדית של בתי-הדין של הרבנים, הרי משמעותה של ההוראה... שאין חוק המדינה מתערב בדיני ישראל הקובעים ענייני איסור והיתר לנישואים וגירושים, אלא משאיר עניינים אלה לחלוטין לבית-הדין הדתי שידון בהם לפי הדין הדתי. אין לכתוד כי כתוצאה מזה יישארו עומדות בעינן

297–299 (אייל כתבן, מרגלית שילה ורות הלפרין-קדרי עורכים התשע"א) (להלן: טריגר "גולדה מאיר וראשית תנועת הנשים").

53 העיקרון של אוטונומיה לקהילות דתיות בתחומי המעמד האישי היה עיקרון מוכר במסגרת האימפריה העות'מאנית. בתקופת המנדט אומץ ההסדר על-ידי הבריטים בשינויים קלים, כאשר פקודת העדות הדתיות (ארגון), משנת 1926, הסדירה את התארגנותן של קבוצות דתיות בפלשתינה. עם הקמת מדינת-ישראל אומץ ההסדר במסגרת סעיף 11 לפקודת סדרי השלטון והמשפט, התש"ח–1948, אשר הותיר בתוקפם, בשינויים המחויבים, את כל דברי החקיקה הבריטיים. ראו צבי טריגר "יש מדינה לאהבה: נישואין וגירושים בין יהודים במדינת-ישראל" **משפטים על אהבה** 173, 198 (2005) (להלן: טריגר "יש מדינה לאהבה").

54 באופן ספציפי נכתב בקווי-היסוד של הממשלה, תחת הכותרת "חירות, שוויון ודמוקרטיה", "יקום שוויון גמור ומלא של האשה – שוויון בזכויות ובחובות". ראו "ממשלת דוד בן גוריון" **60 שנות ממשלה בישראל** 12, 12 (2008) <https://did.li/1chDN>.

55 ס' 5 לחוק שיווי זכויות האשה.

שתי הפליות לרעת האשה שבדיני ישראל : א) בענין "היתר של מאה רבנים" ;

ב) בענין ייבום וחליצה.⁵⁶

חבר הכנסת יצחק בן-צבי, שכיהן מאוחר יותר כנשיאה השני של מדינת-ישראל, הוסיף : "אנו יודעים מה פירוש הדבר אם נבוא לקבוע רפורמות בנוגע לנישואין וגירושין ; אנו יודעים מה קרה בארצות אחרות אצל יהודים בעקבות רפורמות ראדיקאליות בענינים אלו ; דבר זה פירושו פירוד, חלוקה לשניים, ניפוץ בית ישראל לשני עמים... האם זה מה שנחוץ לנו ? האם בזה תמלא ממשלה זו את תפקידה וייעודה ?"⁵⁷ וראש הממשלה דוד בן-גוריון סיכם נקודה זו בחדות והבהיר : "שר-המשפטים כבר הודיע שהצעת החוק פגומה ואינה נוגעת בנישואין וגיטין. עשינו זאת ביודעין, כי בוויכוח על תכנית הפעולה של הממשלה במרס 1949 הודעתי בשם הממשלה, שממשלה זו איננה מוכנה להכניס חוק על גיטין ונישואין לא דתיים, משום שגיטין אזוריים לא דתיים עלולים ליצור בשעה זו פרץ גדול בבית ישראל".⁵⁸

מי שהשמיעה קול ביקורתי חד נגד החוק הייתה חברת הכנסת רחל כגן, נציגת ויצ"ו בכנסת, שהייתה האישה הראשונה והאחרונה שנבחרה לכנסת במסגרת מפלגת נשים.⁵⁹ כגן הייתה זו שהניחה את הצעת החוק המקורית בעניין שוויון האישה על שולחן הכנסת.⁶⁰ בתגובה על הצעתה קידמה הממשלה הצעת חוק חלופית בעניין זה, שהייתה מצומצמת בהרבה מהצעת החוק המקורית. כאשר הובאה הצעת החוק הממשלתית לקריאה הראשונה, הייתה כגן נחרצת בביקורתה : "איני רוצה להיכנס לתוך ניתוח הגורמים הפסיכולוגיים שהביאו לידי ניסוח זה, ורק אציין, שנוסח החוק ותכנון הם כעין זיג-זג המשקף גם רצון וגם רתיעה, גם קידמה וגם נסיגה. הוא תופש מרובה וכמעט שאינו נותן תשובה מספיקה לשום שאלה שהיא".⁶¹ חברת הכנסת פייגה אילנית ממפ"ם הצטרפה לביקורת והוסיפה : "החוק המוצע אינו בא אפוא לשנות את סמכותם של בתי הדין הרבניים בענינים שהם חשובים ביותר בשביל רוב הנשים בארץ, אלא להיפך, הוא מגן עליהם בכוח המדינה, בכוח הממשלה, בכוח מנגנון המשטרה העומד לרשותה. עד עכשיו היו חוקים אלו מוגנים על-ידי ממשלת פלשתינה א"י, ומעתה יוגנו בחוקי מדינת-ישראל".⁶² כגן עצמה, שהייתה כאמור הכוח המניע מאחורי ההצעה המקורית לעגן בחוק את עקרון השוויון בין המינים, החליטה בסופו של דבר לא לתמוך בגרסה הממשלתית הצרה, בהסבירה : "...אין ברצוני לקחת חלק בדבר העלול להטעות את הציבור, שכן עלולים לחשוב שחוק זה נותן שיווי זכויות לאשה".⁶³

56 ד"כ 18.6.1951, 2007.

57 ד"כ 2.7.1951, 2125.

58 שם, בעמ' 2131.

59 לדיון ביקורתי מאיר-עיניים בשיח שנוהל בכנסת סביב חוק שיווי זכויות האשה ראו פנינה להב "כשהפאליאטיב רק מקלקל": הדיון בכנסת על חוק שיווי זכויות האשה "זמנים 46–47, 149 (1993).

60 הצעת חוק המשפחה ושוויון האשה, התשי"א–1951. ההצעה הובאה לדיון מוקדם במליאה ב-27.3.1951. ראו ד"כ 27.3.1951, 1455–1459. לאחר הגשת הצעת החוק הממשלתית אוחד הדיון בשתי ההצעות. הן הועברו לדיון בוועדת החוקה, חוק ומשפט, וזו גיבשה נוסח סופי להצעת החוק שהתבסס במידה רבה על הצעת החוק הממשלתית.

61 ד"כ 26.6.1951, 2087–2088.

62 ד"כ 2.7.1951, 2122.

63 ד"כ 17.7.1951, 2191.

בדיון העקרוני הזה בהיקף השוויון שהמדינה מוכנה להעניק בפועל לנשים, קולה של גולדה לא נשמע, ואין זה ברור אם היא נכחה בכלל בחמש ישיבות הכנסת שהוקדשו לדיון בחוק שיווי זכויות האשה.⁶⁴ עניין זה משמעותי משום שהוא מחדד, כפי שצינתי לעיל, היבט מגדרי בולט נוסף בהתנהלות הפוליטית של גולדה בהקשר זה: בכל הנוגע בהחלטה העקרונית של ראשי מפא"י, תחת מנהיגותו של בן-גוריון, לא לשרטט הפרדה בין דת למדינה, ובכך לתת גושפנקה חוקית להפלייתן של נשים לרעה, תמכה גולדה בעמדת הממסד הגברי. שנתיים מאוחר יותר היא הצביעה בעד חוק שיפוט בתי דין רבניים, אשר עיגן בחקיקה של הכנסת את העיקרון של מתן סמכות שיפוט ייחודית לבתי-הדין הרבניים בענייני נישואים וגירושים, וקבע כי יהודים בישראל יוכלו להינשא או להתגרש רק על-פי דין תורה. גם בדיון בחוק זה לא הורגשה כמעט נוכחותה של גולדה. היא אומנם נכחה במליאה במהלך הדיון הסוער שהתנהל במהלך הקריאות השנייה והשלישית על החוק, אולם הסתפקה בתגובות קצרות על דבריהם של חברי כנסת אחרים. על רקע זה, הדיאלוג הקצר בינה לבין חבר הכנסת מאיר וילנר מהמפלגה הקומוניסטית הוא מאיר-עיניים במיוחד. וילנר הכריז על התנגדות מפלגתו לחוק, והסביר שגם אילו תמך רוב הציבור היהודי בישראל בעריכת נישואים וגירושים על-פי דין תורה, היה מדובר עדיין בכפייה מצפונית פסולה על המיעוט, אשר מפלגתו מתנגדת לה ללא קשר לעמדתה העקרונית ביחס לעצם האקט של נישואים דתיים.⁶⁵ על כך השיבה גולדה לוילנר: "באמת, זה מצחיק".⁶⁶ וילנר לא נשאר חייב והפנה את חיצו הביקורת שלו על החוק ישירות לעברה של גולדה: "מה אתם צוחקים, הרי אתם צוחקים לעצמכם. אם שרת-העבודה מעיזה לתמוך בחוק הזה, הרי זה עושה לצחוק את מה שאתם מדברים במשך עשרות שנים במועצות הפועלות. איך תבואו מחר ותראו את פניכם במועצות הפועלות?... זהו חוק המדינה והכנסת נגד שוויון זכויות האשה".⁶⁷ על הדברים האחרונים הללו לא הגיבה גולדה, ולמעשה נמנעה מכל הערה נוספת במהלך הדיון, שהסתיים בקבלתו של חוק שיפוט בתי דין רבניים ברוב קולות חברי הכנסת.

עשייתה הפוליטית של גולדה ועמדותיה בכל הנוגע בחיבור שבין דת למדינה בישראל אינן תופסות מקום מרכזי בספרה של להב. עם זאת, החלקים הספציפיים בספר שבהם להב דנה ביחסה של גולדה לדת היהודית בכלל ובהתנהלותה הפוליטית ביחס לסוגיות של דת ומדינה בפרט הם מאיר-עיניים ומסייעים בגיבוש שתי תובנות חשובות. ראשית, לגולדה הייתה תפיסת-עולם פרגמטית וחושית פוליטיים מחודדים, וכמו פטרונה הפוליטי בן-גוריון, היא הייתה נכונה להגמיש עקרונות ולהתפשר עם המפלגות הדתיות לצורך שימור הברית הפוליטית בינן לבין מפא"י. כך אפשר להבין את תמיכתה בחוק שיפוט בתי דין רבניים, כמו-גם את המהלך שהובילה בכנסת כמעט שני עשורים מאוחר יותר לתיקון ההגדרה של "מיהו יהודי" בחוק השבות באופן שאיין את פסיקת בג"ץ בפרשת שליט ונועד להציל את הקואליציה שלה.⁶⁸ שנית, למרות היותה אישה חילונית, היהדות מילאה תפקיד מרכזי בעיצוב זהותה של גולדה, וגם בהקשר זה היא לא נבדלה מעמיתה הגברים. אנקדוטה קטנה

64 לקראת הקריאה הראשונה קיימה הכנסת ארבע ישיבות.

65 ד"כ 2555, 26.8.1953.

66 שם.

67 שם, בעמ' 2555–2556.

68 ראו להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 236–245. על פרשת שליט ראו עוד להלן ליד ה"ש 90–93.

שלהב חושפת מחדרת היבט האחרון זה בזהותה היהודית של גולדה. בפתק ששלחה גולדה למי שהיה ידידה ואהובה דוד רמז היא סיפרה כי אחד המסרים המרכזיים שטרח להעביר לילדיה היה שאם אחד מהם יינשא לגוי, היא תתאבד.⁶⁹ גולדה, כמו בן-גוריון ורבים אחרים בהנהגת המדינה בשנותיה הראשונות, באו מבתיים דתיים. הדת היהודית הייתה יסוד מארגן חשוב של חיי הקהילות שבהן גדלו, בעיקר במזרח אירופה, והם ראו אותה כמספקת נדבך זהותי חיוני לפרויקט הציוני של הקמת מדינת-ישראל.⁷⁰ ביטוי מובהק לתפיסה שלפיה העיקרון שנקבע בחוק שיפוט בתי דין רבניים הוא צודק ונכון בהכרח לעם-ישראל ולמדינת-ישראל, ולכן מחייב תמיכה פוליטית רחבה, אפשר למצוא בדבריו של חבר הכנסת יעקב שמשון שפירא ממפא"י, שהסביר: "אין זה נובע לא מקואליציה ולא מאי-קואליציה. אני חושב, שאילו היתה הממשלה נתמכת אך ורק על-ידי מפלגת פועלי ארץ-ישראל, גם אז היה החוק הזה מובא על-ידה".⁷¹

עם זאת, בעוד נכונותו של הממסד הגברי לעשות פשרות על-חשבונן של נשים יכולה להיות מובנת מפרספקטיבה ביקורתית על רקע העובדה שלא הם נדרשו לשלם את מחיר הפשרה בצורה של פגיעה ישירה בזכויותיהם, גולדה, כאישה, הייתה חלק מהקבוצה שעל גבה הונח משא הפשרה. למרות זאת היא נמנעה בדיון אפילו מהכרה מפורשת במחיר שנשים נאלצות לשלם בשם האינטרס הציבורי, וגם בהקשר זה מעניינת ההשוואה בין גולדה לבין עדה פישמן מימון, שכינה בתקופה זו כחברת כנסת מטעם מפא"י. פישמן מימון, שהייתה אישה דתייה, תמכה בסופו של דבר בחוק משום שראתה בו תיקון רצוי למצב המשפטי שנוצר בעקבות אימוץ ההסדר המנדטורי עם הקמת המדינה, שיצר קשיים מהותיים בענייני גירושם למי שלא היו רשומים בפנקס כנסת ישראל במועד זה.⁷² היא גם האמינה בצדקת עקרונותיה של תורת ישראל וביכולתה של ההלכה היהודית להשתנות ולהתאים את עצמה להתפתחויות הנוגעות במעמד האישה.⁷³ מסיבה זו, לצד תמיכתה העקרונית בקיום נישואים וגירושם ליהודים בהתאם לעקרונות של תורת ישראל, היא נלחמה נגד הדרתן של נשים מעמדות כוח והשפעה בבתי-הדין הרבניים. באופן ספציפי היא הציעה לצרף לרשימת הדיינים גם שופטות, אפילו במעמד של "דעה מיעוט" בלבד,⁷⁴ והסבירה: "אני רואה זאת כמלחמה על הגנת האשה, כי אין מי שיגן עליה בבתי-דין אלה".⁷⁵ במהלך הדיונים על החוק לקראת הקריאה הראשונה היא קראה גם לשים קץ "למנהג המחפיר, המאפשר לאיש לשאת אשה שניה...

69 שם, בעמ' 245.

70 לניתוח מאיר-עניינים של הדיונים בכנסת על חוק שיפוט בתי דין רבניים, המחדד את מידת ההסכמה העקרונית של הנהגת המדינה לעיקרון של חיוב יהודים בישראל לערוך נישואים וגירושם בהתאם לדין תורה בלבד, ראו טריגר "יש מדינה לאהבה", לעיל ה"ש 53.

71 ד"כ 2.6.1953, 1468.

72 כנסת ישראל הייתה הארגון הדתי והחילוני של היישוב היהודי מכוח פקודת העדות הדתיות (ארגון) משנת 1926. מי שהיו רשומים בפנקס כנסת ישראל היו כפופים לסמכותם של בתי-הדין הרבניים בענייני נישואים וגירושם. עם הקמת המדינה חדלה כנסת ישראל להתקיים, אולם סמכותם הבלעדית של בתי-הדין הרבניים נותרה על כנה. מצב דברים זה יצר בעיות קשות למי שביקשו להתגרש אולם לא היו רשומים בפנקס כנסת ישראל בשלב שלפני הקמת המדינה. ראו בעניין זה גם טריגר "יש מדינה לאהבה", לעיל ה"ש 53, בעמ' 196–197.

73 ד"כ 2.6.1953, 1471.

74 מרגלית שטרן, לעיל ה"ש 26, בעמ' 470. פרוטוקול ישיבה 27 של ועדת החוקה, חוק ומשפט, הכנסת ה-2, 4–5 (4.6.1952).

75 שם, בעמ' 4; מרגלית שטרן, לעיל ה"ש 26, בעמ' 470.

בעוד שלא ניתן לאשה להינשא שנית במקרה שבעלה חלה במחלת-רוח חשוכת-מרפא".⁷⁶ נוסף על כך היא הכריזה שהגיעה העת לבטל את מוסד החליצה. עמדתה העקרונית הייתה ש"דיני תורה אינה מפלים לרעה בין איש לאשה", ולכן היא מיקדה את ביקורתה בפרשנות ההלכתית החרדית המחמירה והנוקשה שנוצקה לתורת ישראל, תוך שהיא תוקפת ישירות את חברי הכנסת החרדים בהקשר זה.⁷⁷

זירת מאבק נוספת בראשית ימיה של המדינה שהציפה שאלות שנגעו במעמדן של נשים והיו קשורות בטבורן לממשק שבין דת למדינה הייתה סוגיית גיוסן של נשים לצבא, וגם בהקשר זה מתבקש לבחון את עמדותיה של גולדה בהשוואה לאלה של פישמן מימון. הצעת חוק שירות בטחון שהונחה על שולחן הכנסת בשנת 1949 כללה מתן פטור לנשים דתיות, אולם חברי המפלגות הדתיות הביעו התנגדות עקרונית לשירותן של כל הנשים בצה"ל מטעמים הקשורים לשונותן של נשים ולצורך להגן עליהן ולשמר את תפקידן האימהי המיוחד בחברה. חבר הכנסת שאג מהחזית הדתית המאוחדת הסביר:

אני רוצה לשאול קודם-כל את אלה המתלהבים כל-כך מחוק-החובה הזה: מדוע לא הטילו עד היום כמעט כל עמי התרבות בעולם חובה זו על נשים?... אני חושב שהסיבות לכך הן פשוטות וידועות: מפני שהאשה מפאת טבעה, מפאת מזגה הגופני – סוף-סוף אנו עצמנו מכנים אותה בשם המין החלש מבחינה גופנית – אינה יכולה למלא תפקיד קרבי. הסיבה השניה היא: מפני שדבר זה עלול לגרום לפרצה בגדר המוסר והצניעות. והסיבה השלישית היא, שחובת גיוסה של האשה עשויה לגרום הפחתת הילודה.⁷⁸

שר הדתות הרב יהודה לייב מימון – אחיה של עדה, מראשי תנועת המזרחי וממנהיגי החזית הדתית המאוחדת, שהייתה חלק מהקואליציה של בן-גוריון בכנסת הראשונה – הוסיף: "כן אני מתנגד לתת זכות מיוחדת לאשה דתית. כי אם לכבוד האשה, לטהרת האשה, הרי כל בנות ישראל בחזקה אחת הן. ואיני רוצה להבדיל בין אשה דתית ובין אשה בלתי-דתית".⁷⁹ במענה להתנגדויות העקרוניות הללו לשילובן של נשים בצבא הכריזה פישמן מימון: "מעניין מאד, אתם החרדים לדבר אלוהים, מודים יום-יום לקב"ה על 'שלא עשני אשה', אם כן מה לכם ולנו? למה זה אתם מתערבים בעניינינו? אמרתי, שמתנגדת אני מבחינה עקרונית לדעת החרדים בשאלה הנדונה. מרשה אני לעצמי לומר בשם כל נשי ישראל, שאין אנו מכירות בזכות מישוהו לומר לאשה, מכאן עד כאן מותר לך, מכאן ואילך – אנו אוסרים עליך".⁸⁰ בעוד שפישמן מימון התעמתה עם אחיה ועם חברי הכנסת הדתיים האחרים על סוגיית גיוסן של נשים לצבא, קולה של גולדה נעדר גם מהדיון הזה. למעשה, אפשר להניח, על-פי

76 ד"כ 2.6.1953, 1471.

77 באופן ספציפי הטיחה פישמן מימון בחברי הכנסת החרדים: "אתם החרדים, בעמדתכם הנוקשה והחומרות, מפילים אתם פחד על כל אדם בישראל שהוא מחוץ למחנה שלכם, כאילו דיני התורה מצרים את חופש האדם. בעמדתכם זו אין אתם משרתים את תורת ישראל, אלא להיפך. אתם גורמים שהרבה אזרחים בארץ הזאת מתנכרים לחוקי התורה בגלל ההגבלות המוגזמות שאתם יוצרים ללא כל יסוד בתורת ישראל". שם.

78 ד"כ 1.9.1949, 1524.

79 ד"כ 5.9.1949, 1556.

80 שם, בעמ' 1560.

הפרוטוקולים של דברי הכנסת, שהיא לא נכחה כלל במליאה במהלך הדיונים על החוק הזה. את עמדתה בנושא גיוס נשים לצה"ל היא השמיעה מעל בימת הכנסת רק ארבע שנים מאוחר יותר, בשנת 1953, כאשר נדרשה, במסגרת תפקידה כשרת העבודה, לקדם את חוק שירות לאומי, שנועד ליצור מסלול שירות אזרחי חלופי לבנות שקיבלו פטור משירות צבאי מטעמי דת. ברגע נדיר של גילוי-לב היא אמרה, כאשר הציגה את הצעת החוק במליאת הכנסת:

החוק הזה צריך היה להיות שווה לבנים ולבנות בכל הישוב, ומדוע בכל זאת ויתרנו? גם אחרי קום מדינת ישראל, שלא ככל הגויים, ישנו עם יהודי המכיל כל מיני פלגים ופלגי-פלגים וחילוקי-דעות רציניים מאוד. ישנן סכנות גדולות האורבות לשלימות המדינה מבפנים... אחד הדברים המאיימים עלינו, אך אני מקווה שלא נגיע בו להכרעה אף פעם, ואם נגיע – הלוואי שיהא זה בעוד 10 או 15 שנה, היא מלחמת התרבות בין הדתיים והבלתי-דתיים.⁸¹

אם כן, גולדה ראתה בשסע שבין חילונים לדתיים בנוגע לשרטוט קו הגבול בין דת למדינה איום אמיתי על שלמות המדינה. מנקודת-ראות זו, הפשרות השונות מול המפלגות הדתיות, שנגעו רובן ככולן בנשים, נועדו לתת מענה לאיום זה. חשוב לציין שגולדה עצמה לא הייתה עיוורת לצביעותו של הממסד הדתי בכל הנוגע ביחסו לנשים. בדבריה בכנסת היא הזכירה את ההתנגדות ההיסטורית של החרדים למתן זכות בחירה לנשים בתקופת היישוב, בנימוק שהדבר יוביל ל"חורבן" היישוב היהודי, ואת העובדה שעם הקמת המדינה הם לא היססו להישען על קולן של נשים חרדיות בבחירות הכלליות, ואף לא נרתעו מלכהן בממשלה ובכנסת לצידין של נשים.⁸² עם זאת, בניגוד לפישמן מימון, שהייתה מסוגלת לראות את היבט הכוח שעמד ביסוד הניסיון הדתי להדיר נשים מהצבא ולשמור אותן בד' אמותיו של המרחב הביתי, גולדה הבינה את הבעיה כנוגעת בעצם שרטוטה של הבחנה בין נשים לגברים, אשר פוגעת לטעמה גם בגברים וגם בצבא: "חברי-כנסת אמרו פה שמשמיעים את בנות ישראל. ובכן לא רק את בנות ישראל, אלא גם את בניה, וגם את עלבון הבנים אינני מוכנה לשאת. ומה פירוש הדבר בכלל, שמנסים להגדיר את צה"ל כמקום שאסור לתת לבת להיכנס אליו?"⁸³

אם כן, מבחינתה של גולדה, מתן יחס שונה לנשים ולגברים פוגע בשתי הקבוצות כאחת ומשפיל אותן. לעומת זאת, פישמן מימון, שהייתה אישה שומרת מצוות וגם בקיאה גדולה בהלכה היהודית, הבינה היטב שעקרונות הלכתיים הרואים בנשים נטע זר במרחב הציבורי, ודוחקים אותן למרחב הביתי, נועדו לשמר מבני כוח מגדריים ולהנציח את עמדת הנחיתות של נשים בחברה.⁸⁴ שלילת יכולתן של נשים לכהן בתפקיד של שופטות ופוסקות הלכה בבתי-הדין הרבניים מכוחם של עקרונות הלכתיים, או הדרתן מהצבא, לא רק שרטטו הבחנה בינן לבין גברים בהתבסס על תפיסות של שונות מגדרית, אלא היוו גם מהלכים הייררכיים, שהבטיחו שליטה מוחלטת של גברים בעמדות כוח במרחב הציבורי והכפפתן של נשים לכללים המשרתים אינטרסים גבריים ומנציחים אותם. לא בכדי ניסה אחיה של עדה, הרב

81 ד"כ 1953.7.22, 1995.

82 שם, בעמ' 1974.

83 שם, בעמ' 1994.

84 לדיון בממד המגדרי ההייררכי העומד ביסוד עקרונות הלכתיים שונים העוסקים בהפרדה בין נשים לגברים ראו נויה רימלט "הפרדה בין גברים לנשים כהפליה בין המינים" **עלי משפט** ג 99 (2003).

מימון, להשתיקה במהלך הדיון בכנסת בחוק שירות בטחון, כאשר אמר: "כשעדה פישמן מתריעה כל-כך, אני מתחרט מאד על שלימדתי אותה קצת תורה; לולא לימדתי אותה, לא היתה מתווכחת אתי כעת".⁸⁵

בראייה לאחור נראה שקשה להפריז בחשיבותם של הרגעים המכוננים הללו, שבהם הניחו מנהיגי המדינה את התשתית להגדרת יחסי דת ומדינה בישראל, תוך ויתור על העיקרון של הפרדת דת ממדינה ומתן עמדת כוח לגרסה החרדית של היהדות בעיצוב המרחב הציבורי. כאמור, נראה שגולדה, כמו עמיתיה הגברים, ראתה במתווה שגובש פשרה פוליטית הכרחית שנועדה לא רק לשמור על שלטון מפא"י, אלא גם – ואולי בעיקר – להבטיח את שלמות האומה. הם הבינו שהם מתפשרים על-חשבונן של נשים, אולם פשרה זו נתפסה בעיניהם כמוגבלת בהיקפה וכבלתי-נמנעת. בתוך כך הם היו עוורים למשמעות הרחבה של המהלך, אשר נתן לגיטימציה עקרונית להפלייתן של נשים לרעה ולהדרתן מהמרחב הציבורי בחסות המדינה, והיה בעל השלכות-עומק שאי-אפשר להפריז בחומרתן מבחינת השוויון המגדרי בישראל.

כדי לרדת לעומקה של תובנה אחרונה זו, חשוב לראות את הקשר בין האופן שבו חוקים כגון חוק שירות בטחון, חוק שיווי זכויות האשה וחוק שיפוט בתי דין רבניים הניחו בסיס לעיצוב המרחב הציבורי בשנים הראשונות של המדינה לבין המציאות בישראל כיום. בהקשר זה חשוב לזכור כי מבני הכוח שעוצבו בראשית ימי המדינה – ואשר כחלק מהם נשים לא רק הוכפפו לדין דתי מפלה בענייני מעמד אישי, אלא גם הודרו בחסות המדינה מתפקידי שיפוט בבתי-הדין הרבניים, שיכלו לתת להן עמדת כוח הלכתית להיות שותפות לעיצובו מחדש של דין זה באמצעות גיבוש פרשנות מקילה יותר בסוגיות מגדריות – ממשיכים לעמוד בתוקפם. זאת ועוד, נראה שפרקטיקות שונות של הדרת נשים מטעמי דת, המתקיימות בחסות המדינה, מזינות זו את זו. המפלגות החרדיות מדירות נשים מרשימת המועמדים שלהן לכנסת, ולמרות זאת זוכות במימון ציבורי כמו כל מפלגה אחרת.⁸⁶ הפרדה בין נשים לגברים במרחב האקדמי והדרה חלקית של מרצות ממסלולי לימוד לגברים חרדים מתקיימות במימון המדינה ובתמיכתה לאחר פסיקת בג"ץ בנושא,⁸⁷ והדרישה להדרות והפרדות נוספות על בסיס מין מטעמי דת במרחב הציבורי, בחסות המדינה, רק מתרחבת.⁸⁸ מה שמשותף לכל התהליכים הללו ונותן להם כסות של לגיטימציה הוא אותו עיוורון להיבטים ההיררכיים המובהקים של

85 ד"כ 1556, 5.9.1949.

86 למאבקן של נשים חרדיות נגד הדרתן מרשימת המועמדים לכנסת של המפלגות החרדיות, ולמשמעות הרחבה של הסדרים משפטיים המאפשרים פרקטיקות אלו של הדרת נשים, ראו נויה רימלט "נשים חרדיות: הדרה, השתקה ומחיקה בחסות המדינה" **מעבר למחיצה: חרדיות, כוח ופוליטיקה** 31 (ורדה מילבאואר ומינה צמח עורכות 2023).

87 בג"ץ 8010/16 **ברזון נ' מדינת ישראל** (נבו 12.7.2021). למתווה מוצע לפסק-דין חלופי, שהיה צריך להיכתב בפרשה זו אילו הקפיד בית-המשפט לתת לעקרון השוויון המגדרי את משקלו הראוי, ראו נויה רימלט "בין הגנה תרבותית להסללה תרבותית: פסק הדין (שראוי היה שייכת) בעתירות בעניין התוכניות האקדמיות הנפרדות לחרדים" **שומרי החומות: בג"ץ והחברה החרדית** 493 (חיים זיכרמן וגדעון ספיר עורכים 2023).

88 נויה רימלט "הפרדה בין גברים לנשים ועריצות הקנאים" **פורום עיוני משפט: תגובות משפט מז (2023)**. ראו גם נויה רימלט "המשפט כסוכן של רב-תרבותיות: על אוטופיה ומציאות בפרשת ההפרדה באוטובוסים" **משפטים** מב 773 (2012).

העקרונות ההלכתיים הדוגלים בהפרדה ובמתן יחס שונה לנשים ולגברים, אשר ביטויים ראשונים שלו אפשר למצוא בדיונים על דת ומדינה בראשית ימיה של המדינה. לפני יותר משבעה עשורים הייתה זו עדה פישמן מימון שניסתה להתריע על ההיבט המדיר והמפלה נגד נשים של עקרונות הלכתיים מסוימים, אולם ההתרעות הללו עוררו עליה לא רק את חמתו של אחיה הרב מימון, אלא גם את זו של בן-גוריון. כפי שצינתי לעיל, היא סיימה את הקריירה הפוליטית שלה בשנת 1955 לאחר שבן-גוריון החליט להדירה ממקום ריאלי ברשימת המועמדים של מפא"י לכנסת השלישית. בישיבת המפלגה היא הכריזה במידה רבה של צדק: "בלעדי המפלגה עם הפועל המזרחי ועם אגודת ישראל תחיה יותר בשלום מאשר ביחד איתי".⁸⁹ אכן, מפא"י שמרה על הברית הפוליטית שלה עם המפלגות הדתיות לאורך כל הדרך. אגודת ישראל פרשה אומנם מהקואליציה של בן-גוריון בשנת 1952, על רקע התנגדותה לשירות לאומי לבנות, אולם אנשי הפועל המזרחי נותרו שותפים נאמנים גם כאשר גולדה כיהנה בתפקיד ראשת הממשלה בין השנים 1969 ו-1974.

באחד הפרקים האחרונים של הספר להב דנה בהרחבה במשבר מול המפלגות הדתיות שאיתו נאלצה גולדה להתמודד בעקבות פסק-דינו של בית-המשפט העליון בעניין שליט, אשר הורה למשרד הפנים לרשום את ילדיהם של בנימין ואן שליט כיהודים אף שהם נולדו לאם שאינה יהודייה.⁹⁰ בית-המשפט העליון קבע כי העיקר לעניין הרישום במרשם האוכלוסין (להבדיל מענייני נישואים וגירושים) הוא שפקיד המרשם חייב להסתמך על הצהרתם בתוס-לב של ההורים שילדיהם הם בני הלאום היהודי. הסערה הפוליטית שהתעוררה בעקבות פסיקה זו איימה על שלמות הקואליציה של גולדה. בניסיון לִרְצוֹת את המפלגות הדתיות הובילה גולדה מהלך של תיקון חוק השבות ועיגונה של הגדרה דתית למונח "יהודי" הכוללת רק את מי שנולד לאם יהודייה או התגייר. תיקון זה איין את פסיקת בג"ץ והבטיח מונופול דתי אורתודוקסי גם בשאלה מי יוכל להירשם כיהודי בישראל. להב מצליחה להראות כי לגולדה הייתה אמפתיה אמיתית כלפי אן שליט, אשר הייתה ממוצא סקוטי ולמרות זאת באה לישראל, בעקבות נישואיה לבנימין שליט, מתוך כוונה לגדל את ילדיהם המשותפים כיהודים. עם זאת, כאשר הציגה בכנסת את הצעת החוק לתיקון חוק השבות, היא לא היססה לדרוש מאן שליט לעשות "עוד קורבן" אחד למען ילדיה ולהתגייר. כשם שנשים כקבוצה התבקשו להקריב למען שלמות האומה בראשית ימיה של המדינה, ולקבל את הפלייתן לרעה במסגרת חוק שיפוט בתי דין רבניים, כך גם אן שליט התבקשה על-ידי גולדה להוסיף את הקורבן הפרטי שלה:

ואשר לעניין הגיור כשלעצמו, אני יכולה לתאר לעצמי שיש נשים לא-יהודיות שאין זה נעים להן. אני מבינה זאת... אבל כאשר היא באה הנה עם ילדיה, ברור שהיא רוצה שלילדיה יהיה טוב. אין כל ספק. היא צריכה להביא קרבן.
נכון.⁹¹

89 מרגלית שטרן, לעיל ה"ש 26, בעמ' 481.

90 בג"ץ 58/68 שליט נ' שר הפנים, פ"ד כג(2) 477 (1970). ראו להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 236-246.

91 ד"כ 10.2.1970, 773.

בסיום נאומה בכנסת סיכמה גולדה וקבעה: "אני בלב שלם בעד החוק הזה".⁹² היא גם חזרה על הנרטיב הידוע מהעבר שלפיו חקיקה כזו היא הכרחית כדי "לאפשר לעם הזה להמשיך ולחיות פה יחד".⁹³ השאלה מדוע נשים הן שבסוף נדרשות תמיד להקריב למען טובת הכלל לא נשאלה, ודי ברור שגולדה עצמה לא שרטטה קו מקשר בין ההיבט המגדרי של פשרות העבר לזה של פשרות ההווה, והייתה עיוורת (ואולי אף אדישה) להשפעה המצטברת של הפשרות הללו על השוויון המגדרי בישראל.

ג. בין תודעה מגדרית לפמיניזם

האם ניתן לזהות גם היבט פמיניסטי בעשייתה הפוליטית ארוכת-השנים של גולדה מאיר? קריאה מעמיקה בספר **האישה היחידה בחדר** מלמדת שלהב התלבטה רבות בשאלה זו והחליטה בסופו של דבר לתת לה מענה מורכב. כפי שהדיון לעיל חושף, הספר מכיר בהקשרים הרבים שבהם הביעה גולדה עמדות אנטי-פמיניסטיות והרחיקה את עצמה במוצהר מכל זיהוי ותיוג פמיניסטיים. אולם לצד זאת עולה בו גם הטענה כי היה לגולדה גם קול פמיניסטי; לא תמיד הוא נשמע, לעיתים היא נאלצה להשתיקו, אבל הוא היה קיים. בהקשר זה להב קושרת בעיקר בין עשייתה המשמעותית של גולדה בתפקידה כשרת העבודה – שאז קידמה חקיקה חשובה הנוגעת בזכויות נשים, כגון חוק עבודת נשים, התשי"ד–1954 – לבין מה שמכונה כאמור בספר "קול פמיניסטי".⁹⁴

חשוב לציין כי השאלה אם היה בגולדה גם צד פמיניסטי העסיקה חוקרות וחוקרים נוספים, ולא בכדי. ככלות הכל, גולדה הייתה כאמור אחת הנשים הראשונות בעולם שהגיעו לתפקיד של ראשת מדינה. בקרב נשים אמריקאיות היא נהפכה בשל כך למושא הערצה ולסמל של עוצמה נשית,⁹⁵ והשאלה עד כמה היא עצמה האמינה ברעיונות של שוויון מגדרי ופעולה לקידום היא חשובה ומסקרנת. בוויכוח הזה דומה שניתן לזהות שתי עמדות מרכזיות. צביקה טריגר, כמו להב, מציג עמדה מורכבת.⁹⁶ לצד ההסתייגות המפורשת של גולדה מרעיונות פמיניסטיים, הוא מוצא ממד פמיניסטי בעשייה שלה למען נשים, ובהקשר זה מצביע על הצורך לעמוד על הפער בין ההגדרה העצמית שלה לבין פעילותה הפוליטית.⁹⁷ הוא עצמו מתמקד בעיקר בפעילות הציבורית של גולדה בשנים שלפני קום המדינה, וטוען כי גם אם גולדה לא הגדירה את עצמה כפמיניסטית, יש מקום לבחון אם לא ראוי לתייג את פעילותה במסגרת מועצת הפועלות – ובמיוחד את העובדה שגייסה תרומות להקמת מוסדות להכשרה מקצועית לנשים – כפעילות פמיניסטית. לעומת זאת, אניטה שפירא טוענת כי גולדה לא הייתה פמיניסטית במובן של מאבק אקטיבי למען זכויות נשים. את תרומתה

92 שם.

93 שם.

94 ראו, למשל, להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 149.

95 טריגר "גולדה מאיר וראשית תנועת הנשים", לעיל ה"ש 52, בעמ' 303–304.

96 שם. מעניינת במיוחד בהקשר זה היא הגרסה באנגלית של מאמרו של טריגר על גולדה, שבה הוא ממשיג את פועלה כ"פמיניזם בעל-כורחו" – *reluctant feminism*. ראו Zvi Triger, *Golda Meir's Reluctant Feminism: The Pre-state Years*, 19(3) *ISR. STUD.* 108 (2014).

97 שם.

למאבק הפמיניסטי היא רואה בכך שגולדה הייתה אישה חזקה ומצליחה, ובכך סיפקה מודל חשוב לחיקוי של עוצמה נשית וגם העבירה מסר פמיניסטי חשוב לנשים צעירות.⁹⁸ בהקשר זה מעניין שלהב עצמה עסקה בשאלת הפמיניזם של גולדה, או נכון יותר בהעדרו, שנים רבות לפני פרסום ספרה, ואז היא נטתה לעמדה השוללת את האפשרות לזהות היבטים פמיניסטיים בקריירה של גולדה.⁹⁹ מבחינה זו נראה שמחקרה המעמיק על חייה ועשייתה הציבורית של גולדה צייד אותה בפרספקטיבה מורכבת יותר. עניין זה אכן בולט בקריאת חלקים שונים של הספר שבהם להב מציעה לעיתים יותר מפרשנות אחת של אירועים או התבטאויות של גולדה, ולא פעם ניכר הניסיון המורכב להאיר לא רק את העולם הפטריארכלי שבו פילסה גולדה את דרכה לצמרת, אלא גם את האופנים שבהם הייתה לה תודעה פמיניסטית, גם אם מוגבלת, שהולידה גם עשייה למען נשים.¹⁰⁰

בוויכוח על הפמיניזם של גולדה אני נוטה לעמדה השוללת את האפשרות לייחס לגולדה קול פמיניסטי. טענתי היא כי חשוב לשרטט בהקשר זה הבחנה בין תודעה פמיניסטית לבין מה שאני מכנה "תודעה מגדרית". אין ספק שגולדה הבינה היטב את המכשולים הניצבים בדרך של נשים המבקשות לקרוא תיגר על מוסכמות חברתיות ביחס לתפקידן הראוי בחברה. כפי שהראה הדיון בחלקה הראשון של הרשימה, כבר מילדותה היא הייתה מודעת לכך שיש מאבקים מסוימים שרק נשים נאלצות לנהל בשל היותן נשים, דוגמת המאבק שלה עצמה לרכישת השכלה. בהקשר זה הספר מספק דוגמאות רלוונטיות נוספות, כגון ההפלה הבלתי-חוקית שגולדה עברה כאישה צעירה בארצות-הברית זמן קצר לפני נישואיה למוריס מאירסון.¹⁰¹ גולדה הפסיקה היריון בלתי-רצוי לפני יותר ממאה שנים, במציאות חברתית ומשפטית שבה הנגישות לאמצעי מניעה ולידע בנושא הייתה בלתי-קיימת כמעט, וכאשר מנשים נשללה באופן חוקי הזכות לשלוט בגופן ובפריון באמצעות איסורים משפטיים גורפים של הפלות. אם כן, כבר בצעירותה זימנו החיים לגולדה המחשה אישית כיצד המשפט ותפיסות חברתיות רווחות מטילים מגבלות ייחודיות על נשים, בשל היותן נשים, ושוללים מהן שוויון הזדמנויות במרחב הציבורי. בבגרותה היא נתנה ביטוי מפורש לתובנות אלו. בריאיון המפורסם שלה לעיתונאית אוריאנה פלאצי היא הודתה כי "כדי להיות מצליחה, אישה צריכה להיות בעלת יכולת גבוהה בהרבה מזו של גבר". היא גם הוסיפה: "זה מגוחך שנגד נשים יש כל-כך הרבה הסתייגויות, כל-כך הרבה עוולות". כאשר פלאצי תהתה בקול רם אם זה אומר שקשה יותר להיות אישה מאשר גבר, השיבה גולדה "כמובן, הייתי אומרת שזה מסיבות ביולוגיות". היא סיכמה נקודה זו בהסבירה שכאשר אישה "רוצה להיות מישהי", חוץ מאשר אימא ואחראית על הבית והמשפחה, "זה קשה, קשה, קשה".¹⁰²

עם זאת, נראה שהיכולת שהייתה לגולדה לראות את הקשיים הניצבים בדרך של נשים המבקשות לבסס לעצמן עמדת כוח במרחב הציבורי – או מה שאני מבקשת לכנות "התודעה המגדרית" שלה – לא התגבשה לכלל תפיסת-עולם פמיניסטית, שבמרכזה חיבור בין תפיסת-עולם ביקורתית לבין עשייה אקטיבית לקידום שוויון מגדרי. כפי שכבר נרמז בחלקים

98 אניטה שפירא "גולדה: נשיות ופמיניזם" ישראל 3, 57 (2003).

99 Pnina Lahav, *Golda's Ambiguous Legacy: Why This Extraordinary Woman Gave Us* 99 *Zionism Without Feminism*, 6 LILITH 16, 17–18 (1979).

100 ראו, למשל, פרק 13 אצל להב, לעיל ה"ש 1, המתמקד בשנותיה כשרת העבודה.

101 שם, בעמ' 31–32.

102 שם, בעמ' 227.

הקודמים של רשימה זו, הסיבה המרכזית לכך שחוויות החיים של גולדה לא הביאה לידי גיבושה של תודעה פמיניסטית היא שגולדה לא המשיגה את העולות האישיות שהיא חוותה או את המציאות הכללית של אי־שוויון מגדרי שהיא ראתה סביבה במונחים של כוח ושל הייררכייה על בסיס מגדר. סיפור עבודות המטבח בקיבוץ מרחביה מספק דוגמה מוקדמת יחסית לעניין זה. בראייה לאחור אפשר לטעון שכאשר היא נטלה על עצמה את עבודות המטבח בקיבוץ, היא לא רק הציבה את עצמה בנפרד מנשות הקיבוץ האחרות, אשר מחו על חלוקת העבודה המגדרית בקיבוץ, אלא גם הכחישה את ההיבט ההייררכי של חלוקת העבודה בקיבוץ. שנים מאוחר יותר היא הסבירה למרי סירקין, שסייעה לה בכתיבת האוטוביוגרפיה שלה: "השכל הישר הפשוט הנחה אותי לקבל את הדברים כפי שהם, לרבות תורנות המטבח. מעולם לא החשבתי את עבודת המטבח למשפילה"¹⁰³. משמע, בניגוד לשאר נשות הקיבוץ, לגולדה, בתפיסתה העצמית, היה "שכל ישר" שסייע לה להבין שאין שום דבר משפיל בעבודת המטבח. מכוחו של שכל ישר זה, אשר שיקף למעשה את נקודת־המבט הגברית, לא הבחינה גולדה – או לא רצתה להבחין – באופן שבו ההפרדה בין נשים לגברים ובין נשיות לגבריות בהסדרת חלוקת העבודה בקיבוץ אינה ניטרלית, אלא משקפת תפיסות הייררכיות ואוכפת אותן. ייתכן שהדבר נבע מכך שהיא עצמה לא שילמה מחיר על הבחירה ליטול על עצמה את עבודת המטבח במרחביה, אלא להפך. כאמור, הדבר אפשר לה להתבלט כבר בראשית דרכה בקיבוץ, להתחבר לגברים, ולקבל את ההזדמנות הראשונה להשמיע קול במרחב הציבורי כאשר נבחרה לייצג את הקיבוץ בוועידת ההסתדרות השנייה.¹⁰⁴ גולדה, בראייתה, גם לא שילמה מחיר על כך שהיא התאימה את עצמה לציפיות חברתיות מקובלות כאשר נישאה לאיש ונהייתה לאם לשני ילדים. בניגוד לפמיניסטיות ה"משוגעות", הקוראות תיגר על תפקידי מגדר, היא הלכה בתלם על־פי הנרטיב הרשמי שלה, ובכל־זאת הצליחה לסלול לעצמה את דרכה לצמרת. מובן שבמציאות, כפי שספרה של להב מצליח להראות, גולדה עצמה לא צעדה לגמרי בתלם. היא הביאה את בנה הראשון לעולם רק שש שנים לאחר נישואיה, עזבה את בעלה זמן קצר לאחר הולדת הבן והבת, עברה לבדה לתל־אביב, נעזרה רבות באמה ובאחותה לצורך טיפול בילדיה בשעה ששהתה תקופות ארוכות בחו"ל, והיו לה תמיד רגשי אשם על תפקודה האימהי הלא־מספק. עם זאת, בתפיסתה העצמית היא הצליחה לשלב נשיות, אימהות וקריירה פוליטית תובענית בזכות כוח רצון ונחישות. יתרה מזו, בהקשר זה מתברר כי דימויה כמי שלא זנחה את זהותה כאישה וכאם פעל לטובתה, ותרם לתדמיתה בשיח הציבורי ובתקשורת.¹⁰⁵ אם כן, חוסר היכולת של גולדה לראות את מבני הכוח הפטריארכליים המעצבים את חייהם של נשים וגברים נגזר גם מהעובדה שהיא עצמה הצליחה לפרוץ קדימה. יתרה מזו, ההצלחה האישית שלה חיזקה עוד יותר את האופן שבו היא פירשה את המציאות של אי־שוויון מגדרי שראתה סביבה, ואף הובילה אותה להפניית אצבע מאשימה כלפי הנשים עצמן. בריאיון עם פלאצ'י, אחרי שהכירה בכך שיש "כל־כך הרבה עולות" נגד נשים, היא תהתה בקול רם "האם זו רק אשמת הגברים?" ואם לא ראוי

103 A LAND OF OUR OWN: AN ORAL AUTOBIOGRAPHY 240 (Marie Syrkin ed., 1973)

104 ראו לעיל ליד ה"ש 24–25.

105 גילעד גרינוולד "האומנם 'הגבר היחיד בממשלה'? השיח המגדרי סביב ראש הממשלה גולדה מאיר בבחירות לכנסת השביעית בידיעות אחרונות ובהארץ" קשר 37, 51 (2018).

להטיל על נשים לפחות חלק מהאשמה ביחס למצב הקיים.¹⁰⁶ עניין זה של הטלת אחריות על נשים לתפוס את מקומן במרחב הציבורי, תוך התעלמות מחסמים מבניים המונעים שוויון הזדמנויות לנשים, היה נדבך עקרוני בתפיסת-עולמה של גולדה. כבר בראשית שנות השלושים, כאשר הייתה פעילה במועצת הפועלות, היא ביקרה את העובדה שנים אינן מתגייסות מספיק לפעילות ציבורית, והסבירה:

אין זאת אומרת, שמי שהוא התנגד לכניסת החברות לחיים הציבוריים, לו רצו בזה הן עצמן. ולדוגמה, כשנשלחה בפעם האחרונה כמות גדולה של שליחי ההסתדרות לגולה – לא נמצאה אף חברה, שהסכימה לנסוע למרות כל ההפצרות ולמרות הודאות שערכן של חברות אלה יכול להיות רב בפעולת ההכשרה.¹⁰⁷

כזכור, עיוורון דומה כלפי ההקשרים המבניים והכוחניים שחשוב לבחון לאורם שאלות של שוויון מגדרי הפגינה גולדה גם כאשר נדרשה להכריע כפוליטיקאית בסוגיות של דת ומדינה. כאשר הצביעה בעד חוק שיפוט בתי דין רבניים, או כאשר הפצירה באן שליט לעשות עוד קורבן אחד למען ילדיה ולהתגייס בעקבות התיקון לחוק השבות שהיא כפתה עליה, היא ראתה בעניינים אלו סוגיות נקודתיות מבחינת השפעתן על מעמדן של נשים. המשמעות המגדרית הרחבה נעלמה מעיניה, ולפיכך היא לא ראתה נזק גדול בדרישה מהנשים כולן או מאן שליט בפרט להקריב קורבן (קטן) למען שלמות האומה. לתפיסות הללו היא נתנה ביטוי גם כאשר ניגשה להתמודד עם דרישתם של חברי הכנסת הדתיים והחרדים למנוע את גיוסן של נשים לצבא. הדיון בחלקה השני של הרשימה חשף כאמור כי גולדה הייתה מוטרדת בהקשר זה בעיקר מעצם שרטוט ההבחנה על בסיס מין ומהרצון הדתי לגונן רק על נשים, שהיה בעיניה לא-הוגן כלפי גברים ואף בלתי-ראוי בשל הצגת הצבא כמוסד שאינו בטוח לשירות נשים. עדה פישמן מימון התעמתה כזכור עם חברי החזית הדתית המאוחדת בכנסת ביחס לרציונל המיני והכוחני של כללים הלכתיים שהם ביקשו לכפות על נשים, ואף אתגרה אותם ביחס לבסיס הלגיטימיות של הנהגה גברית המשמיעה קול בשמן של נשים. גולדה, לעומת זאת, ראתה שירות צבאי שוויוני על בסיס מגדר כמבטא, בין היתר, את החשיבות של הגנה על "נפשו הטהורה של הנוער שלנו – בנים ובנות גם יחד".¹⁰⁸ היא לא עוררה שאלות ביקורתיות ביחס לתפיסות ההייררכיות שעליהן מתבססת הדרישה הדתית להדרת נשים מהצבא, ונראה שגם כאן, כמו בעניין הכפפתן של נשים יהודיות לדיני הנישואים והגירושים ההלכתיים, היא לא הייתה מצוידת במשקפיים ביקורתיים, שיאפשרו לה להעריך את מלוא ההשלכות הרחבות על מעמדה של נשים בחברה.

במסקנה ביקורתית זו ביחס לגולדה, חשוב להודות, יש גם מידה של חוכמה בדיעבד. אין שום אפשרות להחיל תובנות פמיניסטיות של המאה העשרים ואחת על נשים כגולדה שנולדו בסופה של המאה התשע-עשרה וגדלו בעולם פטריארכלי הרבה יותר. אין ספק שתודעתה של

106 להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 227: "But is it all the fault of men? Wouldn't it be, at least partially, the fault of women too?"

107 "תפקידי תנועת הפועלות (מדברי חברות בפגישת הפועלות בנהלל)" דבר 2.6.1931, 2, 3–2, מצוטט אצל טריגר "גולדה מאיר וראשית תנועת הנשים", לעיל ה"ש 52, בעמ' 314.

108 ד"כ 22.7.1953, 1975.

גולדה לא נבדלה מזו של רבות מבנות דורה, גם של אלה שהצליחו כמוה להגיע לעמדות כוח והשפעה בשוק העבודה או הפוליטיקה. עם זאת, וכפי שניסיתי להראות ברשימה זו, גם בתקופתה של גולדה היו מי שהשמיעו קול פמיניסטי צלול. פישמן מימון הייתה כאמור אחת הנשים היחידות שעשו זאת בישראל בתקופה הרלוונטית, והיא שילמה על כך מחיר פוליטי כבד. אין ספק שגולדה לא הייתה מגיעה לעמדת הכוח שאליה הגיעה אילו נתנה ביטוי לעמדות דומות. אולם העובדה שגולדה לא דיברה באותה שפה כמו פישמן מימון לא הייתה רק עניין של הבנה מפוכחת של גבולות השיח הפוליטי ביחס לזכויות נשים בתקופת היישוב ובשנותיה הראשונות של המדינה. לטעמי, היה כאן גם הבדל מהותי. גולדה הייתה מודעת היטב לכך שקשה הרבה יותר להיות אישה בעולם שבו היא ופישמן מימון ניסו לבסס לעצמן עמדה של כוח והשפעה במרחב הציבורי, אבל היא נכשלה בהבנה מורכבת של הגורמים לכך. יתרה מזו, בהמשך למסקנה אחרונה זו, אני גם סבורה שהעשייה של גולדה בענייני נשים, הן במסגרת מועצת הפועלות בשנים לפני קום המדינה והן במסגרת תפקידה כשרת העבודה, הייתה משמעותית פחות מכפי שמקובל להעריך.

גולדה התפטרה מתפקידה כמזכירת מועצת הפועלות כשנה וחצי לאחר מינויה לתפקיד. דפנה יזרעאלי מציינת בהקשר זה כי מבחינתה של גולדה מועצת הפועלות הייתה "סטייה קצרה מקריירה ארוכה בתוך הממסד הגברי של מפלגת העבודה".¹⁰⁹ להב מחדדת תובנה זו ומציינת כי ההצעה שקיבלה לכהן בתפקיד מזכירת מועצת הפועלות הייתה למעשה הצעת העבודה הראשונה והיחידה שהוצעה לה בזמנו. הצעה זו אפשרה לה לקבל את ההחלטה לפרק את חיי נישואיה, לעזוב את מוריס, ולעבור מירושלים לתל-אביב עם שני ילדים צעירים בסוף שנות העשרים של המאה הקודמת.¹¹⁰ אומנם בהמשך, במסגרת השליחויות שלה לארצות-הברית, גייסה גולדה כספים עבור הכשרה מקצועית של פועלות, אולם נראה שעשייה זו נתנה ביטוי בעיקר למחויבותה למאמץ הציוני לבנות יישוב יהודי בפלשתינה ולחשיבות שהיא ייחסה להשתתפותן של נשים בקידום פרויקט זה מטעמים של נשיאה משותפת בעול.¹¹¹

עם כינונה של הממשלה הנבחרת הראשונה, בשנת 1949, מונתה גולדה לשרת העבודה והביטוח הלאומי, וכיהנה בתפקיד זה כשבע שנים, שאותן תיארה בדיעבד כמשמעותיות בחייה. להב מקדישה מקום משמעותי לפועלה של גולדה בשנים אלו, וקשה לא להתרשם מרוחב היריעה של החקיקה שאותה הצליחה לקדם בשנותיה בתפקיד. חוק שעות עבודה ומנוחה, התשי"א–1951, חוק חופשה שנתית, התשי"א–1951, חוק עבודת הנוער, התשי"ג–1953, חוק עבודת נשים, התשי"ד–1954, וכמובן חוק הביטוח הלאומי, התשי"ד–1953, מהווים את עיקר הישגיה בשנים הללו. בנוגע לזכויות נשים ולמעמדן בשוק העבודה, חוק עבודת נשים הוא המזוהה ביותר עם עשייתה של גולדה למען נשים בתקופת כהונתה כשרת העבודה. אולם חשוב לזכור כי חוק זה היה למעשה גלגול של חקיקה מנדטורית קיימת. הוא אימץ את המתווה של פקודת העבדות נשים משנת 1945, אשר גובשה על-ידי מחלקת העבודה המנדטורית בסיועם של גורמים בהסדרות העובדים. פקודה זו כללה כבר חלק משמעותי מהזכויות של נשים עובדות, ובכלל זה ההגנה עליהן מפני פיטורים במהלך ההיריון והזכות

109 Izraeli, לעיל ה"ש 27, בעמ' 113.

110 להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 72.

111 לניתוח המדגיש דווקא את הפמיניזם של גולדה באותן שנים ראו שם, בפרק 10.

לחופשת לידה בתשלום.¹¹² צוות מומחים שגייסה גולדה על-מנת שיסייע לה בגיבושה של חקיקת דיני העבודה בשנים הראשונות, תוך המרת חקיקה מנדטורית לחקיקה ישראלית, הרחיב אומנם את חוק עבודת נשים ואת הזכויות המוקנות במסגרתן לאימהות עובדות, אבל הוא התבסס כאמור במידה רבה על מתווה קיים. חופשת לידה בתשלום לאימהות עובדות או הגנה על עובדות הרות מפני פיטורים בשל הריוןן אכן היו זכויות יוצאות-דופן בהשוואה לסטנדרט החקיקה שהיה מקובל אז במדינות מפותחות רבות אחרות, אולם את התשתית לכך הניחו כבר הבריטים. יתרה מזו, חוק עבודת נשים בגרסתו המקורית משנת 1954 הניח אומנם תשתית משפטית הכרחית כדי לאפשר לאימהות להשתתף בשוק העבודה, אבל הוא עשה זאת תוך קבלת חלוקת התפקידים המסורתית במשפחה כמובנת מאליה, ואף עודד אותה באמצעות הקניית זכויות הוריות במקום העבודה לנשים בלבד. לבסוף, את החוק החשוב יותר מבחינת יחסי הכוח בין נשים לגברים בשוק העבודה – חוק שכר שווה לעובדת ולעובד, התשכ"ד – 1964 – לא גולדה קידמה. חוק זה נחקק כאשר יגאל אלון כיהן כשר העבודה.

חשוב לציין כי המורכבות הזו באשר לאופן שבו יש להעריך את עשייתה הציבורית של גולדה מפרספקטיבה מגדרית זוכה בהתייחסות חשובה בספרה של להב.¹¹³ בהקשרים רבים היא מאירה את האופנים שבהם גולדה הייתה אישה של סתירות בכל הנוגע ביחסה לנשים ולסוגיות של שוויון מגדרי. עם זאת, דווקא הדיון המעמיק של להב בספר מחדד טעמי את הפער בין ההבנה שהייתה לגולדה ביחס לקשיים המיוחדים שנשים השואפות לעמדת כוח נאלצות להתמודד עימן לבין חוסר יכולתה לראות את מבני הכוח העומדים ביסודם של קשיים אלו וחוסר נכונותה להתגייס באופן אמיתי לתיקונן של מצב דברים זה.

חשוב עם זאת להבהיר, כפי שספרה של להב מאיר ומחדד, כי לגולדה הייתה קריירה פוליטית משמעותית מלווה בעשייה מרשימה. תפיסת-העולם הסוציאליסטית המוצקה שלה ומחויבותה הכנה להגנה על זכויות עובדים הפכו את שבע שנותיה במשרד העבודה לתקופה שקשה להפריז בחשיבותה בכל הנוגע בגיבוש חקיקה משמעותית בתחום דיני העבודה. מבחינה זו הספר מסייע לא רק בגיבושה של פרספקטיבה מגדרית מורכבת שדרכה ראוי לבחון את סיפור חייה של גולדה, אלא גם עושה עימה צדק בדיעבד כאשר הוא מרחיב את היריעה ומפנה זרקור לחיים שלמים של עשייה ציבורית משמעותית, אשר נמחקה במשך שנים רבות מהשיח הציבורי בשל זיהויה של גולדה עם מחדל מלחמת יום-הכיפורים.

ד. במקום סיכום: גולדה כמקרה-מבחן לשוויון מגדרי – בין אז להיום

לפני שנים רבות תיארה פרופ' גליה גולן את גולדה כמי שבהתנהגותה נתנה דוגמה מובהקת לתופעה הידועה המכונה "מלכת הדבורים".¹¹⁴ המושג "מלכת הדבורים" מתייחס לנשים בעמדות בכירות המחזקות את עמדת הנחיתות של נשים אחרות בארגון שלהן במקום לערער

¹¹² לדיון מפורט בהיסטוריה החקיקתית של חוק עבודת נשים ובשורשיו המנדטוריים המשמעותיים ראו נויא רימלט ומיכל גרוס "פיטורי עובדות הרות וקריטריון הוותק בחוק עבודת נשים: ההגנה שהפכה למנגנון מעורר אפליה" **עיוני משפט** מח 505 (2025).

¹¹³ להב, לעיל ה"ש 1, בעמ' 141–142.

¹¹⁴ ראו טריגר "גולדה מאיר וראשית תנועת הנשים", לעיל ה"ש 52, בעמ' 300.

עליה, ובכך מנציחות את התרבות הארגונית הפטריארכלית שבתוכה הן הצליחו.¹¹⁵ בתפיסה הרווחת, תיוגה של אישה חזקה כ"מלכת דבורים" הוא תיוג שלילי, המתמקד בה כאישה ובתרומתה האישית לשימורם של מבני כוח מגדריים במרחב הציבורי. תיוג זה מתבסס על שתי הנחות בעייתיות בנוגע לנשים. ראשית, הוא מכפיף נשים לציפייה – אשר גברים אינם מוכפפים אליה – לגילוי סולידריות כלפי בנות מינן. מנשים מצופה שיתמכו זו בזו במקום העבודה ויעודדו האחת את רעותה, בשעה שהגברים "פטורים" מציפייה זו. שנית, הוא מייחס למי שמתויגת כ"מלכת דבורים" מערך של תכונות שליליות, ובמרכזן רשעות ועוינות כלפי בנות מינן. וכך, המסקנה ההגיונית הנגזרת מהנחות אלו היא שנשים הן שעומדות בדרכן של נשים אחרות להצלחה. במקום לכוון אצבע ביקורתית למבני הכוח המעצבים את שוק העבודה והזירה הפוליטית ולהקשר הרחב של אי-שוויון מגדרי בחברה, הדיון בתופעה של "מלכת דבורים" עלול לעודד שיח סטראוטיפי שבמרכזו הטלת אשמה על נשים חזקות בשוק העבודה ובפוליטיקה הבוחרות להתחרות בזירות אלו על-פי כללי המשחק שנקבעו על-ידי גברים.¹¹⁶

עם זאת, בשנים האחרונות המושג "מלכת דבורים" זוכה בטיפול מורכב יותר בספרות המחקרית, הקושר תופעה זו למבני כוח מגדריים שבתוכם היא מתקיימת. במקום להתמקד בתכונות האישיות השליליות של מי שמכוננות "מלכות דבורים", השיח המחקרי מצביע על סביבת עבודה מפלה ורוויה בסטראוטיפים מגדריים, המתאפיינת גם בייצוג סמלי בלבד של נשים בעמדות כוח, כגורמים עיקריים היכולים לספק את ההסבר המרכזי לאופן שבו נשים חזקות בארגונים גבריים מתייחסות לנשים אחרות.¹¹⁷ בהקשר זה מתברר כי גם כיום, למרות ההתפתחויות המשמעותיות שחלו עם השנים במודעות לדילמות של אי-שוויון מגדרי ובגיבוש כלים להתמודדות עימן, סטראוטיפים מגדריים המשקפים ואוכפים הבחנות הייררכיות בין נשיות לגבריות עודם דומיננטיים, וממשיכים ליצור חסמים בדרכן של נשים המבקשות להתברג בעמדות של כוח והשפעה – חסמים המתבטאים גם ביחסן של נשים בעמדות כוח כלפי נשים אחרות.¹¹⁸ ספרות מחקרית זו זורעת אור חשוב על התת-ייצוג של

Belle Derks et al., *Do Sexist Organizational Cultures Create the Queen Bee?*, 50 BRIT. J. 115
OF SOC. PSYCH. 519 (2011)

116 שם.

117 Belle Derks, Colette van Laar & Naomi Ellemers, *The Queen Bee Phenomenon: Why Women Leaders Distance Themselves from Junior Women*, 27 LEADERSHIP Q. 456 (2016); Anna Sobczak, *The Queen Bee Syndrome. The Paradox of Women Discrimination on the Labour Market*, 9 J. GENDER & POWER 51 (2018); Elif Baykal, Erkan Soyalt & Rahime Yeşil, *Queen Bee Syndrome: A Modern Dilemma of Working Women and Its Effects on Turnover Intentions*, in STRATEGIC OUTLOOK FOR INNOVATIVE WORK BEHAVIOURS: INTERDISCIPLINARY AND MULTIDIMENSIONAL PERSPECTIVES 165 (Hasan Dincer & Serhat Yüksel eds., 2020)

118 Amy B. Diehl & Leanne M. Dzubinski, *Making the Invisible Visible: A Cross-Sector Analysis of Gender-Based Leadership Barriers*, 27 HUM. RES. DEV. Q. 181 (2016); Punam Raj, Mrinalini Pandey & Asrana Khatoon, *Breaking the Mold-Analyzing Gender Stereotyping in the Workplace Through Bibliometric and Content Analysis*, 13(4) SAGE OPEN (2023); Leire Gartzia & Michelle Ryan, *The Subtlety of Gender Stereotypes in the Workplace: Current and Future Directions of Research on the Glass Cliff*, in THE

נשים בעמדות כוח והשפעה בשוק העבודה ובזירה הפוליטית, ומספקת הסבר נוסף מדוע תיקון היבט זה של אי-שוויון מגדרי הוא עדיין יעד הרחוק מהשגה, ולא רק בישראל. זאת ועוד, חשוב להוסיף ולציין כי הטיעון הפמיניסטי העכשווי המבקש למקם תופעות כגון "מלכת הדבורים" בתוך הקשר מגדרי הייררכי ולנתחן מתוך פריזמה מערכתית, ולא פרטנית, מתקשר לספרות חדשה המציגה טיעון דומה ביחס למבני כוח על בסיס גזע. דוגמה עכשווית מעניינת לכך הוא ספרה של החוקרת והעיתונאית איזבל וילקסון העוסק ביחסי גזע בארצות-הברית ובמנגנוני הכוח המבטיחים את שימורו של הסדר החברתי ההיררכי הקיים.¹¹⁹ וילקסון מציגה להמשיג את היחסים שבין שחורים ללבנים במונחים של קסטות. היא מדמה את הסדר הגזעי לבניין רב קומות, שבו בני המעמד השליט מתגוררים בפנטהאוז ואילו בני המעמד הנחות דחוקים במרתף. השייכות למעמד הנחות יוצרת, לפי וילקסון, גם אשליה תודעתית שהמרתף "מוצף", משמע, שהתחרות היחידה של מי שבמרתף היא אלה עם אלה. מצב זה מוביל לכך שהמעמדות הנמוכים דוחים את בני קבוצתם ואף מבקשים להיבדל מהם באופן הייררכי, משום שאיש אינו רוצה להיות בתחתית הפירמידה. על-פי ניתוח זה, מערכות מעמד משגשגות גם באמצעות עידוד בידול חברתי וקנאה בקרב המעמדות הנחותים. באמצעות הצבתם של השחורים זה מול זה במאבקם להתעלות מעל עמדת הנחיתות שלהם, המערכת החברתית הכוחנית מאלצת למעשה את האזרחים הפגיעים ביותר בחברה להזיק זה לזה וכך להנציח את הסדר החברתי הלא-שוויוני עצמו, אשר דחק אותם למצב הזה.¹²⁰ אם כן, את התופעה של נשים בעמדות כוח המשתפות פעולה עם הסדר החברתי הפטריארכלי באמצעות דחיקת רגליהן של נשים אחרות אפשר וחשוב להבין כפרקטיקה רחבה יותר המאפיינת הייררכיות חברתיות באשר הן ומנציחה אותן.

תובנות אחרונות אלו מחזירות אותנו לסיפורה של גולדה ומאפשרות לשרטט לסיכום קו של חיבור בין אז להיום. כפי שצינתי כבר במבוא לרשימה זו, מדד השוויון המגדרי לשנת 2025 של הפורום הכלכלי העולמי מציב את ישראל בעמדת שפל בכל הנוגע בכוחן הפוליטי של נשים. המדד, המתפרסם החל בשנת 2006, מודד את השוויון המגדרי ב-146 מדינות לפי ארבע קטגוריות מרכזיות: השתתפות כלכלית, השכלה, בריאות וכוח פוליטי. בקטגוריה של השכלה הדירוג של ישראל גבוה מאוד, ומה שמסביר את מקומה הנמוך מאוד בדירוג הכללי הוא בעיקר עמדת הנחיתות הבולטת של נשים בכל הנוגע בכוח כלכלי ובכוח פוליטי. נשים מצויות בתתי-יצוג מובהק בתפקידי ניהול, פערי השכר בין נשים לגברים גדולים, ובקטגוריה של כוח פוליטי הידרדרה כאמור ישראל למקום ה-104 בעולם בשל הייצוג הנמוך של נשים בכנסת ובממשלה. באופן פרדוקסלי, מה שתורם במעט לדירוגה הנוכחי של ישראל ומונע מיקום נמוך אף יותר בהקשר של כוח פוליטי הוא העובדה שהייתה לנו פעם אחת אישה שכינה בתפקיד של ראשת מדינה. גם בעיצומה של המאה העשרים ואחת זוהי אמת-מידה שלא כל המדינות המפותחות מצליחות לעמוד בה.

אולם, כפי שרשימה זו הראתה, מינויה של גולדה לתפקיד ראשת הממשלה בסוף שנות השישים לא רק שלא העיד על מחויבותה של המדינה לעקרונות של שוויון מגדרי, אלא

ROUTLEDGE INTERNATIONAL HANDBOOK OF DISCRIMINATION, PREJUDICE AND STEREOTYPING 58 (Cristian Tileagă, Martha Augoustinos & Kevin Durrheim eds., 2023)

ISABEL WILKERSON, CASTE: THE ORIGINS OF OUR DISCONTENTS (2020) 119

120 שם בעמ' 238–240.

שגולדה עצמה, בכל שנותיה הרבות בפוליטיקה, שימשה – במודע או לא במודע – סוכנת אפקטיבית של התרבות הפטריארכלית שכחלק ממנה היא פילסה את דרכה לצמרת. גולדה הייתה האישה היחידה בחדר גם משום שהיא עצמה לא עשתה מאמץ כלשהו, גם לא כאשר כיהנה בתפקיד של ראשת ממשלה, להבטיח שיהיו עוד נשים חזקות כמוה במעגל של מקבלי ההחלטות. העובדה שעד פרישתה בשנת 1974 לא כיהנה שום אישה אחרת בממשלה הייתה אפוא תוצאה ישירה גם של החלטות שהיא עצמה קיבלה. יתרה מזו, המלחמה שהיא ניהלה נגד מינויה של שולמית אלוני לתפקיד שרה בממשלה שהקים יצחק רבין לאחר התפטרותה היוותה כאמור את אקורד הסיום בקריירה הפוליטית שלה. מבחינה זו גולדה אכן הייתה "מלכת דבורים": היא הפגינה עוינות כלפי נשים חזקות אחרות, הקיפה את עצמה בגברים, דאגה לשמר את היותה אישה יחידה בצמרת, ונטתה לשיפוטיות-יתר של נשים בכל הנוגע בשאפתנותן ובמידת מחויבותן לעשייה ציבורית. עם זאת, חשוב למסגר את התיג הזה של גולדה בהקשר הנכון. גולדה עיינה נשים אחרות לא משום שהיא הייתה "מכשיפה" או "קלפטע", אלא בשל היותה שיקוף ותוצר של עולם גברי. כאמור, השיח המחקרי העכשווי דוחה את ההסבר הפרטני לתופעת "מלכת הדבורים"; במקום להתמקד בתכונותיהן השליליות האישיות של "מלכות הדבורים", הנטייה כיום היא לראות את התופעה כתגובה על סביבת עבודה רוויה בסטראוטיפים שליליים נגד נשים, שבה נשים חזקות מפנימות – במודע או לא במודע – את התפיסה הפטריארכלית שהמגדר שלהן מהווה מכשול בדרך להצלחה בקריירה. הבידול מנשים אחרות נועד להבטיח שלא יתייחסו אליהן כפי שמתייחסים בדרך-כלל לנשים, ולשמר את עמדת הכוח שלהן בארגון. במילים אחרות, מתן לגיטימציה להייררכייה המגדרית הקיימת, אישוס סטראוטיפים מגדריים רווחים ושימוש בדוגמה האישית של הצלחה כאמצעי להכחשת דפוסים רחבים של הפליה על בסיס מין הם חלק מאסטרטגיה הכרחית של מי שמבקשות לשמור על מעמדן בתוך ארגונים גבריים. אולם, גם אם התנהגות של "מלכת דבורים" מסייעת לנשים יחידות בהשגת הצלחה בקריירה בטווח הקצר, משום שהיא מפחיתה את האיום המערכתי שמיווין וקידומן יוביל לשינוי ביחסי הכוח המגדריים במרחב הציבורי, בטווח הארוך יש לה עלויות משמעותיות מבחינת שוויון מגדרי, משום שהיא לא רק משמרת את הדומיננטיות הגברית במוקדי כוח, אלא גם מעניקה למבני הכוח הקיימים מראית-עין של לגיטימיות באמצעות השימוש בייצוג הסמלי של נשים במוקדי כוח אלו.

נשים יחידות בצמרת עלולות אפוא להזיק למצב השוויון המגדרי יותר מאשר להועיל. כדי להניע שינוי, צריך דווקא להתנער מהתסמונת של האישה היחידה בחדר, ולעשות כל מאמץ להביא לידי גיבושה של מסה קריטית של נשים בעמדות כוח. מסה קריטית, בהיפוך מייצוג סמלי, מסייעת בקעקוע סטראוטיפים מגדריים, ביצירת סביבת עבודה שבה יש לנשים מודלים נשיים מגוונים של כוח להזדהות עימם, ובהפחתת עוינות על בסיס מגדר.¹²¹ אולם, כפי שהנתונים העדכניים מראים, בכל הנוגע בייצוג הולם של נשים במוקדי קבלת החלטות

121 לדיון במושג "מסה קריטית" ובחשיבותו ראו Hafiz Mustansar Javaid, Qurat Ul Ain & Rita D'Ecclesia, *Female Directors in the Boardroom and Intellectual Capital Performance: Does the "Critical Mass" Matter?*, 9[74] FIN. INNOVATION (2023); Rangita de Silva de Alwis, *From Critical Mass to Critical Parity in Women's Leadership*, 10 U. PA. J.L. & PUB. AFFS. 36 (2024).

ובקידום שוויון מגדרי, ישראל צועדת בבטחה לאחור.¹²² מבחינה זו הקריאה בספרה של להב על גולדה מאיר **האישה היחידה בחדר**, דווקא בעיתוי הנוכחי של שפל במצב השוויון המגדרי בישראל, היא מאירת-עיניים. היא מחדדת מדוע העובדה שכינה כאן פעם אישה כראשת ממשלה, שהייתה גם האישה היחידה בחדר, לא תרמה להנעת מהלך משמעותי לקידום השוויון המגדרי, והותירה את ישראל הרחק מאחור בהשוואה למדינות מפותחות אחרות. הקריאה בספר גם מציידת בתובנות ביקורתיות רבות נוספות ביחס לקשר בין אז להיום, ומציפה שאלות חשובות ביחס להבדל שבין אישה מנהיגה לבין מנהיגות נשית וביחס לתפקיד המורכב שנשים בעמדות כוח עשויות למלא בשימורם – אך גם בערעורם – של מבני כוח פטריארכליים.

122 ראו, למשל, עופר קניג "ייצוג נשים במערכת הפוליטית: סקירה לרגל יום האישה הבינלאומי 2025" **המכון הישראלי לדמוקרטיה** (2.3.2025) <https://www.idi.org.il/articles/58581>; רשות החדשנות **תמונת מצב: נשים בהייטק 2025** (2025) <https://did.li/e8xOf>; אלה אלקלעי **מבט מגדרי 2025** (IBI בית השקעות 2025) <https://did.li/OnJgT>.